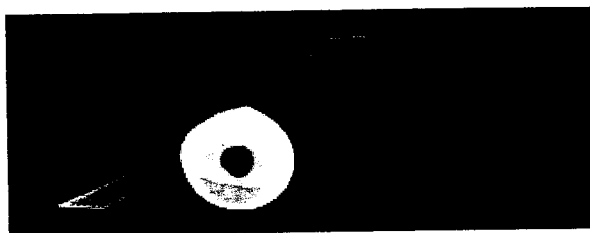


## **De Delftse economie, 1998-2003**

### *Deelrapport 2 'Delft maakt zijn toekomst'*



#### Rapporteurs:

Peter Louter (Bureau Louter)  
Peter de Ruijter (Regio Research)  
Pim van Eikeren (Bureau Louter)

Rapportnummer: 02020b

Bureau Louter  
januari 2004

Onderzoek in opdracht van de Gemeente Delft  
Contactpersoon bij opdrachtgever: Wim Eijkelenburg

Bureau Louter  
Kluyverweg 2a  
2629 HT Delft  
Telefoon: 015-2682556  
[peter@bureaulouter.nl](mailto:peter@bureaulouter.nl)  
[www.bureaulouter.nl](http://www.bureaulouter.nl)

## **Ten geleide**

Dit vormt de tweede van drie deelrapportages voor het project 'Delft maakt zijn toekomst'. Centraal in dit deelrapport staan de recente economische prestaties van Delft. Dat betreft veelal de periode 1998-2003. Soms is voor een iets andere periode gekozen en/of zijn de meest recente gegevens van een eerder jaar dan 2003. Beschikbaarheid van (betrouwbare) gegevens vormde daarbij de belangrijkste bepalende factor.

Naast het in beeld brengen van recente (ruimtelijk-)economische ontwikkelingen, wordt ook al een eerste voorschot genomen op het laatste onderdeel van het onderzoek: het opstellen van prognoses en het aanreiken van aandachtspunten voor beleid. Daartoe is ten eerste een aantal demografische en economische trends geschetst en is ten tweede een 'opstartnotitie' over het economisch beleid van de gemeente Delft opgesteld. Nadrukkelijk moet bij die opstartnotitie worden gemeld dat het doel is om er over te discussiëren. Discussies en voeding met kwantitatieve prognoses zullen kunnen leiden tot voortschrijdend inzicht.

## **Inhoudsopgave**

|                  |                                                                                |           |
|------------------|--------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>1</b>         | <b>Inleiding</b>                                                               | <b>1</b>  |
| <b>2</b>         | <b>Recente ontwikkelingen Delftse economie</b>                                 | <b>3</b>  |
|                  | 2.1 Ontwikkelingen in het recente verleden                                     | 3         |
|                  | 2.2 Huidige stand van zaken Delftse economie                                   | 10        |
|                  | 2.3 Voornaamste bevindingen                                                    | 13        |
| <b>3</b>         | <b>Drie megatrends voor de toekomst</b>                                        | <b>21</b> |
|                  | 3.1 Inleiding                                                                  | 21        |
|                  | 3.2 Uitwerking per megatrend                                                   | 22        |
| <b>4</b>         | <b>Delftse beleving ; naar een verbreding van economische<br/>spierpunten?</b> | <b>29</b> |
|                  | 4.1 Inleiding                                                                  | 29        |
|                  | 4.2 Capita selecta van het vigerende beleid                                    | 30        |
|                  | 4.3 Overwegingen                                                               | 32        |
| <b>Bijlage I</b> | <b>Gebiedsindelingen</b>                                                       | <b>36</b> |

## 1 Inleiding

Om zicht te krijgen op de te volgen economische koers bestaat behoefte aan inzicht waar Delft momenteel 'staat' in economisch opzicht en welke economische ontwikkelingen te voorzien zijn. De gemeente Delft heeft daarom aan Bureau Louter verzocht een onderzoek uit te voeren waarin de volgende vragen centraal staan:

Welke groeiverwachtingen/ ontwikkelingsmogelijkheden bestaan er ten aanzien van:

- werkgelegenheid, onderscheiden naar economische sectoren;
- vraag naar bedrijfsruimte (bedrijventerreinen en kantoren);
- de arbeidsmarkt;
- de toegevoegde waarde<sup>1</sup> van het bedrijfsleven.

Wat betekent dat voor het te voeren ruimtelijk-(economisch) beleid:

- Spoort het vigerende economische en ruimtelijke beleid met de te verwachten economische ontwikkelingen?
- Wat is het realiteitsgehalte wat betreft de haalbaarheid van de voorgenomen en reeds in gang gezette projecten?
- Welk economisch beleid dient Delft te voeren om de bestaande economische potenties te ondersteunen? Onder andere heeft dat betrekking op investeringen in wegen, infrastructuur, openbaar vervoer en onderwijs.
- Is het algemeen (economisch) imago van Delft in overeenstemming met de ambities? Zo niet, hoe kunnen imago en ambities dan beter op elkaar worden afgestemd?

Om te bepalen wat de toekomstige perspectieven zijn moet eerst een duidelijk beeld bestaan van waar een gemeente op economisch gebied nu staat. Vervolgens kunnen, mede op basis van scenario's voor de ontwikkeling van de nationale economie voor de komende jaren, prognoses worden opgesteld. In het onderzoek zullen vier stappen worden gezet. De eerste drie hebben betrekking op (kwantitatieve) analyses, de laatste vooral op beleid.

- 1 Benchmark huidige economische positie Delft
- 2 Economische ontwikkeling Delft en omgeving 1998-2003
- 3 Prognoses ontwikkeling 2003-2010, met een doorkijkje naar 2020
- 4 Consequenties en aandachtspunten voor beleid

In de eerste deelrapportage stond een beoordeling van de huidige economische positie van Delft in regionaal perspectief centraal<sup>2</sup>. In deze benchmark werd Delft vergeleken met een aantal 'referentiegebieden'.

---

<sup>1</sup> Toegevoegde waarde heeft hier betrekking op de definitie zoals die wordt gehanteerd door het CBS.

<sup>2</sup> Bureau Louter (2003) *Een economisch rapport voor Delft*, concept-rapport, Delft.

In deze rapportage wordt ingegaan op de tweede stap: De economische ontwikkeling van Delft en de omgeving in de periode 1998-2003 (of daar dicht bij liggende jaren). Dat is een actualisatie van hoofdstuk 2 van het in 1999 verschenen rapport 'De economie van Delft: op weg naar 2010'. Daarin werden de (op dat moment) recente ontwikkelingen in de Delftse economie beschouwd. Het betrof daarbij ontwikkelingen in de jaren negentig tot 1998. Aandachtspunten vormden de economische specialisaties, werkgelegenheidsgroei, uitgifte van bedrijventerreinen, uitgifte van kantoorruimte en ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Tevens werd daarbij de op dat moment actuele stand van zaken wat betreft plannen voor bedrijventerreinen en kantoorruimte geïnventariseerd. In alle gevallen werd de positie van Delft daarbij in regionaal perspectief beschouwd.

Door ontwikkelingen in de periode 1998-2003 op een rijtje te zetten, kan worden nagegaan in hoeverre de grotere aandacht voor economie die rond 1997/1998 heeft postgevat in Delft ook inderdaad merkbaar resultaten heeft opgeleverd. Om dat goed te kunnen beoordelen zal zo veel mogelijk worden aangesloten bij de analyse in het rapport van 1999, tenzij gebrek aan gegevens dat niet mogelijk maakt<sup>3</sup>. Daardoor krijgt dit deel van het onderzoek het karakter van een monitor. Om dat 'monitor-karakter' nog meer gestalte te geven, zijn ten opzichte van het onderzoek uit 1999 nog enige aanvullende analyses verricht. Bepaald is namelijk de jaarlijkse ontwikkeling van de werkgelegenheid, de voorraad/ nieuwbouw van kantoren, de uitgifte van bedrijventerreinen, de ontwikkeling van het aantal inwoners en de ontwikkeling van het aantal starters. Dat is gedaan voor Delft, voor Haaglanden en voor Nederland. In hoofdstuk 2 staan de resultaten.

Naast de 'monitor' is in dit rapport nog een tweetal hoofdstukken opgenomen. Ten eerste een hoofdstuk over belangrijke trends op het terrein van demografie, economie en arbeidsmarkt (hoofdstuk 3). Deze trends vormen mede de ingrediënten van de in de derde fase van het onderzoek op te stellen prognoses voor de economie van Delft. Ten tweede een discussienotitie over het gemeentelijk economisch beleid. Ook dat is een onderwerp dat vooral in de derde fase van het onderzoek verder uitgewerkt zal worden. In hoofdstuk 4 zijn daar al wat eerste gedachten over geformuleerd.

---

<sup>3</sup> Soms worden statistieken niet meer of op een andere wijze gepubliceerd. Dat is bijvoorbeeld recentelijk gebeurd met CBS-gegevens op het vlak van werkgelegenheid en beroepsbevolking.

## 2 Recente ontwikkelingen Delftse economie

Het lijkt erop dat het Delft de laatste vijf jaar economisch meer voor de wind is gegaan dan in het midden van de jaren negentig. Toen was sprake van een zeer matige ontwikkeling van de werkgelegenheid, terwijl nationaal gezien van een zeer sterke groei sprake was<sup>4</sup>. In dit hoofdstuk wordt nagegaan of van een dergelijke economische opleving inderdaad sprake is geweest. De ontwikkelingen in de periode 1998 tot 2003 worden daarbij zowel vergeleken met ontwikkelingen in de jaren daarvoor als met de ontwikkelingen in een aantal referentiegebieden. Veelal gaat het daarbij om Haaglanden en Nederland, soms ook om andere gebieden. Eerst worden recente ontwikkelingen geschetst (paragraaf 2.1). Daarbij passeren respectievelijk demografische ontwikkelingen, de ontwikkeling van de werkgelegenheid, uitgifte van bedrijventerreinen, nieuwbouw van kantoren en arbeidsmarktaspecten de revue. Vervolgens wordt in paragraaf 2.2 een beeld geschetst van de huidige economische stand van zaken, wat betreft economische specialisatie, het aanbod van bedrijventerreinen en kenmerken van de arbeidsmarkt. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een samenvatting van de voornaamste bevindingen (paragraaf 2.3). In totaal bevat het hoofdstuk tien figuren. Die zijn aan het einde van het hoofdstuk toegevoegd.

### 2.1 Ontwikkelingen in het recente verleden

#### *Ontwikkeling bevolking*

Sinds 1988 is het aantal inwoners in Delft in ongeveer hetzelfde tempo toegenomen als in Nederland totaal (zie figuur 2.1, figuur 2.2 en tabel 2.1)<sup>5</sup>. In de jaren negentig was de groei in Delft hoger dan het nationaal gemiddelde. Recentelijk geldt dat niet meer. In 2003 kon zelfs voor het eerst sinds jaren een afname van het aantal inwoners worden geconstateerd. Daarvan was in Haaglanden geen sprake. Mede door de ontwikkeling van een aantal grote Vinex-locaties was de laatste jaren de groei van het aantal inwoners in Haaglanden zelfs wat hoger dan het nationaal gemiddelde. Met name in de eerste helft van de jaren negentig bleef de bevolkingsontwikkeling in Haaglanden nog achter bij Nederland totaal.

Tabel 2.1      *Ontwikkeling bevolking naar vijfjaarsperioden (% per jaar), 1988-2002*

|            | 1988-1992 | 1993-1997 | 1998-2002 |
|------------|-----------|-----------|-----------|
| Delft      | 0.66      | 0.80      | 0.31      |
| Haaglanden | 0.52      | 0.33      | 0.72      |
| Nederland  | 0.70      | 0.54      | 0.69      |

Bron: CBS Bevolkingsstatistieken

<sup>4</sup> Louter, P.J. en P.A. de Ruijter (1999) *De economie van Delft: op weg naar 2010*, TNO Inro, Delft.

<sup>5</sup> In tabel 2.1 en in alle andere tabellen in dit hoofdstuk houdt 1998-2002 in de jaren 1998 tot en met 2002, ofte wel: begin 1998 tot begin 2003.

**Ontwikkeling arbeidsplaatsen**

De ontwikkeling van de werkgelegenheid is een belangrijke indicator voor de economische ontwikkeling van een gebied. Uit tabel 2.2 wordt duidelijk dat de werkgelegenheid in Nederland sinds het midden van de jaren negentig sterk is toegenomen (hoewel daar in de laatste twee jaar geen sprake meer van is). De groei was aanmerkelijk hoger dan in de eerste helft van de jaren negentig. De omgeving van Delft (Haaglanden en in wat ruimer verband de Zuidvleugel van de Randstad<sup>6</sup>) heeft geprofiteerd van de economische hoogconjunctuur. Het is bovendien zo dat de werkgelegenheidsgroei in Haaglanden en de Zuidvleugel nauwelijks meer achterblijft bij het nationaal gemiddelde. In de eerste helft van de jaren negentig was daar nog wel sprake van. Overigens blijft het verschil in ontwikkeling ten opzichte van de Noordvleugel van de Randstad bestaan. De werkgelegenheid groeide daar sinds het midden van de jaren negentig zelfs ruim boven het nationaal gemiddelde. Geconcludeerd kan worden dat de Randstad in relatief sterke mate heeft geprofiteerd van de economische groei. Die groeispurt sinds het midden van de jaren negentig werd onder andere gedragen door een aantal nieuwe sectoren in de dienstverlening. Genoemd kan worden ICT, een sector die zich vooral in de Randstad sterk heeft ontwikkeld. Als illustratie van de 'revival' van de Randstad kan worden opgemerkt dat het verschil tussen de Zuidvleugel van de Randstad en 'Overig Nederland' in 1991-1995 nog 0.5% per jaar ten nadele van de Zuidvleugel bedroeg, terwijl in de periode 1996-2002 sprake was van 0.1% meer groei in de Zuidvleugel. De 'omgeving' was voor het Delfts bedrijfsleven sinds het midden van de jaren negentig dus om twee redenen gunstiger. Ten eerste was de werkgelegenheidsgroei in Nederland hoger dan in het begin van de jaren negentig en ten tweede heeft de Randstad (ook de Zuidvleugel) daar relatief sterk van geprofiteerd.

Opvallend in tabel 2.2 is dat de werkgelegenheid in Den Haag in de periode 1996-2002 procentueel sterker is gegroeid dan in Overig Haaglanden. Voor 1991-1995 konden wat dat betreft geen exacte cijfers worden bepaald<sup>7</sup>, maar gesteld kan in ieder geval worden dat de werkgelegenheidsgroei in Den Haag toen duidelijk achterbleef bij Overig Haaglanden

Tabel 2.2 Ontwikkeling banen voor aantal gebieden in Nederland (% per jaar), 1991-2002

|                           | Gemiddelde jaarlijkse procentuele ontwikkeling<br>1991-1995 | 1996-2002 |
|---------------------------|-------------------------------------------------------------|-----------|
| Haaglanden                | 0.8                                                         | 2.5       |
| Den Haag                  | Onbekend                                                    | 2.7       |
| Overig Haaglanden         | Onbekend                                                    | 2.4       |
| Zuidvleugel Randstad      | 0.7                                                         | 2.5       |
| Noordvleugel Randstad     | 1.3                                                         | 3.0       |
| Gelderland/ Noord-Brabant | 1.4                                                         | 2.7       |
| Overig Nederland          | 1.2                                                         | 2.4       |
| Nederland                 | 1.2                                                         | 2.6       |

**Bron:** Berekeningen Bureau Louter op basis van gegevens CBS en LISA

<sup>6</sup> De Zuidvleugel van de Randstad bestaat naast Haaglanden tevens uit Groot-Rijnmond en Zuidoost Zuid-Holland (de regio Dordrecht). De Noordvleugel bestaat uit Noord-Holland (exclusief de Kop van Noord-Holland en de regio Alkmaar) en Utrecht.

<sup>7</sup> Hier zijn, evenals bij alle andere gepresenteerde gegevens in dit rapport, de nieuwe gemeentegrenzen van Den Haag (per 1-1-2002) aangehouden. Alle gegevens zijn daartoe met terugwerkende kracht opnieuw berekend. Voor de periode 1991-1995 was voornamelijk niet voldoende informatie beschikbaar om herberekening naar de gemeentelijke indeling per 1-1-2002 te realiseren. Volgens de oude gemeentegrenzen nam in die periode het aantal arbeidsplaatsen in Den Haag af met 0.1% per jaar en in Overig Haaglanden toe met 1.8% per jaar.

De ontwikkeling van het aantal banen van werknemers in de periode 1994-2002 voor Delft, Haaglanden en Nederland staat in de figuren 2.3 en 2.4 en in tabel 2.3. Het aantal banen<sup>8</sup> is uitgedrukt ten opzichte van het gemiddeld in de beschouwde periode woonachtige aantal mensen tussen 15 en 65 jaar<sup>9</sup>. Ten opzichte van het aantal inwoners tussen 15 en 65 jaar (de potentiële beroepsbevolking; zij die in principe in aanmerking komen voor het verrichten van betaalde arbeid) blijkt in zowel Delft als Haaglanden veel werkgelegenheid te zijn geconcentreerd. Het tempo waarin het aantal banen toeneemt loopt min of meer in de pas met de nationale ontwikkeling. Voor Delft is daar overigens pas sinds het einde van de jaren negentig sprake van<sup>10</sup>. De werkgelegenheidsontwikkeling in Delft heeft een uiterst grillig patroon gekend. Gedurende 1994 was nog sprake van een sterke groei<sup>11</sup>. In de jaren daarna nam het aantal arbeidsplaatsen nauwelijks toe (terwijl zowel nationaal als in Haaglanden de werkgelegenheid sterk toenam). In de jaren 1998, 1999 was sprake van een zeer sterke groei. Daarna werd het groeitempo wat lager. Daarbij is echter wel opvallend dat Delft ook in 2002, het jaar waarin de economische crisis zich al duidelijk manifesteerde in Nederland, nog een aanzienlijke toename van het aantal arbeidsplaatsen kende.

Uit tabel 2.3 blijkt in ieder geval duidelijk dat zowel Delft als Haaglanden als geheel in de periode 1998-2002 economisch beter hebben gepresteerd (ook vergeleken met de nationaal gemiddelde groei) dan in de periode ervoor.

Tabel 2.3      *Ontwikkeling banen (% per jaar), 1994-2002*

|            | 1994-1997 | 1998-1999 | 1999-2002 |
|------------|-----------|-----------|-----------|
| Delft      | 1.48      | 0.48      | 2.40      |
| Haaglanden | 1.51      | 2.06      | 2.26      |
| Nederland  | 2.19      | 2.63      | 2.36      |

Bron: CBS EWL; Bewerking Bureau Louter

### *Uitgifte bedrijventerreinen*

De totale hoeveelheid uitgegeven bedrijventerreinen ligt in Haaglanden, uitgedrukt per duizend inwoners tussen 15 en 65 jaar, duidelijk onder het nationaal gemiddelde (zie figuur 2.5). In Delft is relatief meer bedrijventerrein uitgegeven dan in Haaglanden als geheel. Uit figuur 2.6 blijkt ook dat sinds 1992<sup>12</sup> de jaarlijkse uitgifte duidelijk achterblijft bij het nationaal gemiddelde. Uit die figuur blijkt overigens ook duidelijk dat nationaal gezien de uitgifte van bedrijven de laatste drie jaar sterk is teruggelopen, na een periode van zeer hoge uitgifte (ook in historisch perspectief).

<sup>8</sup> Het gaat om het aantal banen van werknemers (dus exclusief zelfstandigen). De bron is het CBS (de Enquête Werkgelegenheid en Lonen). Daarvoor is gekozen omdat andere bronnen, zoals gegevens uit het LISA-bestand, met name in recente jaren tot ongeloofwaardige uitkomsten blijken te leiden.

<sup>9</sup> Deze referentiegrootte is ook gehanteerd bij andere indicatoren (zie de figuren 2.5, 2.7 en 2.9).

<sup>10</sup> De tijdstippen in de figuren moeten als volgt worden gelezen. In de figuren 2.3, 2.5, 2.7 en 2.9 hebben de jaartallen betrekking op het standgegeven per begin van het aangegeven jaar. In de figuren 2.4, 2.6, 2.8 en 2.10 hebben de jaartallen betrekking op de periode tussen het begin (1 januari) en het einde (31 december) van het betreffende jaar.

<sup>11</sup> Dat hangt waarschijnlijk onder andere samen met het feit dat in de periode 1991-1993 in Delft kantoren in aanbouw werden genomen met in totaal ruim 60.000 vierkante meter bruto vloeroppervlak. Zie Louter en De Ruijter (1999; pp. 14).

<sup>12</sup> Voor eerdere jaren waren op nationaal niveau geen gegevens beschikbaar. De gegevens voor bedrijventerreinen zijn exclusief zeehaventerrein en hebben betrekking op het netto oppervlak.

In tabel 2.4 is een uitgebreider beeld geschetst van de uitgifte van bedrijventerreinen in de periode 1988-2002, uitgesplitst naar drie deelperioden. Naast Haaglanden en Nederland zijn ook diverse andere gebieden onderscheiden. In bijlage I zijn deze gebieden weergegeven.

Delft kent vanaf 1993 gemiddeld een lagere uitgifte per 100.000 inwoners dan Haaglanden. De uitgifte ligt duidelijk onder het Zuidhollandse uitgiftetempo en nog verder onder het Nederlandse uitgiftetempo. Een belangrijke oorzaak is het geringe aanbod aan uitgeefbaar bedrijventerrein in Delft gedurende het grootste deel van die periode. In omliggende gemeenten (de 'Relevante regio': zie bijlage I) was de gemiddelde jaarlijkse uitgifte hoger, mede omdat daar wel bedrijventerreinen beschikbaar waren. Waar dat was, wisselde overigens. In 1988-1992 werd er in Zoetermeer veel bedrijventerrein uitgegeven, in 1993-1997 in Pijnacker<sup>13</sup> en in 1998-2002 in Wateringen.

Tabel 2.4 Uitgifte bedrijventerreinen, 1988-2002

|                                  | Uitgifte hectares (netto; gemiddeld per jaar) |                  |           |                                |           |           |
|----------------------------------|-----------------------------------------------|------------------|-----------|--------------------------------|-----------|-----------|
|                                  | 1988-1992                                     | Totaal 1993-1997 | 1998-2002 | Per 100.000 inwoners 1988-1992 | 1993-1997 | 1998-2002 |
| Haaglanden                       | 28.9                                          | 23.3             | 28.4      | 2.6                            | 2.1       | 2.6       |
| waarvan:                         |                                               |                  |           |                                |           |           |
| Den Haag                         | 7.7                                           | 6.5              | 7.1       | 1.7                            | 1.5       | 1.7       |
| Westland                         | 4.1                                           | 6.1              | 6.6       | 4.9                            | 7.2       | 7.7       |
| Delft                            | 3.0                                           | 1.8              | 2.3       | 3.4                            | 1.9       | 2.4       |
| Relevante regio                  | 14.0                                          | 8.9              | 11.9      | 5.3                            | 3.2       | 4.1       |
| <i>Gemeente relevante regio:</i> |                                               |                  |           |                                |           |           |
| Schiphol                         | 0.1                                           | 0.0              | 0.0       | 0.7                            | 0.0       | 0.0       |
| Wateringen                       | 0.1                                           | 1.0              | 7.6       | 0.7                            | 6.6       | 46.0      |
| Rijswijk                         | 2.8                                           | 0.3              | 1.0       | 5.9                            | 0.7       | 2.1       |
| Leidschendam-Voorburg            | 0.1                                           | 0.0              | 0.1       | 0.2                            | 0.0       | 0.1       |
| Pijnacker-Nootdorp               | 1.2                                           | 4.6              | 1.6       | 4.8                            | 16.5      | 4.5       |
| Zoetermeer                       | 9.7                                           | 2.9              | 1.7       | 10.2                           | 2.8       | 1.6       |
| A20-zone                         | 35.7                                          | 18.0             | 14.7      | 5.3                            | 2.6       | 2.1       |
| A12-zone                         | 9.8                                           | 9.7              | 8.3       | 6.1                            | 5.7       | 4.8       |
| A4-zone                          | 13.6                                          | 11.9             | 8.6       | 5.2                            | 4.3       | 3.1       |
| Overig Rijnmond-Noord            | 6.6                                           | 8.6              | 3.3       | 3.5                            | 4.4       | 1.7       |
| Zuid-Holland                     | 163.7                                         | 124.2            | 124.7     | 5.1                            | 3.7       | 3.7       |
| Nederland                        | Onbekend                                      | 1082.3           | 1122.4    | Onbekend                       | 7.0       | 7.1       |

Bron: Provincie Zuid-Holland, 'Bedrijventerreinen in Zuid-Holland' (meerdere jaren); IBIS. Bewerking Bureau Louter.

Opgemerkt dient te worden dat in Delft en in de regio Haaglanden in het algemeen sprake is van een relatief groot aantal arbeidsplaatsen per netto uitgegeven hectare bedrijventerrein. Ter illustratie is voor dezelfde gebieden als in tabel 2.4 het aantal arbeidsplaatsen per vierkante kilometer weergegeven (zie tabel 2.5). Opvallend is ten eerste dat de 'dichtheid' aan arbeidsplaatsen in Delft en Haaglanden aanzienlijk hoger is dan het nationaal gemiddelde (situatie in 1997; voor 2003 waren voor Nederland totaal geen gegevens beschikbaar). Daarnaast is het zeer opvallend dat het aantal arbeidsplaatsen per hectare in vrijwel alle onderscheiden gebieden is toegenomen. Dat hangt waarschijnlijk samen met het feit dat veel bedrijven in de beschouwde

<sup>13</sup> Het ging daarbij overigens voornamelijk om één uitgifte van 21.4 hectare (Distributiecentrum Albert Heijn).

periode van hoogconjunctuur hun personeelsbestand hebben uitgebreid, maar niet de omvang van hun kavel op het bedrijventerrein (of niet zodanig sterk zijn gegroeid dat verplaatsing naar een groter kavel op een ander bedrijventerrein noodzakelijk was). Duidelijk is dat het aantal arbeidsplaatsen per hectare in Delft hoog is. Voor een (hoogwaardig) bedrijventerrein als Delftechpark, waar de uitgifte de laatste jaren heeft plaatsgevonden, is het aantal arbeidsplaatsen per netto hectare zelfs 201.

Tabel 2.5 *Arbeidsplaatsen per hectare netto uitgegeven bedrijventerrein, 1997 en 2003*

|                       | Arbeidsplaatsen per netto hectare uitgegeven terrein |          |
|-----------------------|------------------------------------------------------|----------|
|                       | 1-1-1997                                             | 1-1-2003 |
| Haaglanden            | 90.6                                                 | 100.9    |
| waarvan:              |                                                      |          |
| Den Haag              | 98.5                                                 | 108.6    |
| Westland              | 47.1                                                 | 52.1     |
| Delft                 | 92.3                                                 | 108.5    |
| Relevante regio       | 116.4                                                | 126.7    |
| A20-zone              | 98.0                                                 | 114.4    |
| A12-zone              | 54.9                                                 | 62.0     |
| A4-zone               | 57.4                                                 | 66.8     |
| Overig Rijnmond-Noord | 51.4                                                 | 53.8     |
| Zuid-Holland          | 63.2                                                 | 69.9     |
| Nederland             | 46                                                   | Onbekend |

Opmerking: Gegevens Delft exclusief terrein Wateringseweg (DSM Gist) en Cyclotronweg.

### ***Nieuwbouw kantoorruimte***

In tegenstelling tot bedrijventerreinen kent Haaglanden een zeer sterke vertegenwoordiging van kantoren (zie figuur 2.7). Ook in Delft ligt de kantorenvorraad uitgedrukt per duizend inwoners tussen 15 en 65 jaar boven het nationaal gemiddelde<sup>14</sup>. In de meeste jaren nam de kantorenvorraad in Haaglanden sterker toe dan het nationaal gemiddelde (zie figuur 2.8). Voor Delft was sprake van een zeer grillig verloop. Na een vrij sterke toename in het begin van de jaren negentig nam de kantorenvorraad medio jaren negentig nauwelijks toe. Rond de eeuwwisseling was echter sprake van een sterke toename van de kantorenvorraad.

De nieuwbouw van kantoren lag in Delft in de periode 1998-2002 meer dan twee maal zo hoog als in het daaraan voorafgaande decennium (zie tabel 2.6). Ook in Nederland was sprake van een sterke toename van de nieuwbouw. Delft is goed in die ontwikkeling meegegaan. Ook in andere delen van de 'Relevante regio' is de nieuwbouw van kantoren overigens sterk toegenomen. Dat geldt met name voor Rijswijk en (in iets minder mate) Zoetermeer. Die laatste gemeente kende vooral in de periode 1988-1992 een sterke toename van de kantorenvorraad. Den Haag vertoont een zeer stabiel patroon door de tijd. Daar viel de voortgaande grote bouwactiviteit in de periode 1992-1997 op, ondanks een in die periode matige nationale ontwikkeling op. Per inwoner werd er in Den Haag toen bijna vier maal zo veel bruto vloeroppervlak bij gebouwd dan gemiddeld in Nederland. De unieke kantorenmarkt in Den Haag (zeer veel Rijksoverheid) vormt mede een verklaring voor de relatief beperkte invloed van de conjunctuur.

Het is overigens opvallend dat de nieuwbouw per inwoner in Zuid-Holland in de periode 1998-2002 onder het nationaal gemiddelde lag. Voor een sterk verstedelijkte provincie mocht meer

<sup>14</sup> Als bron voor de voorraad en nieuwbouw van kantoren is het gegevensbestand van Bak gebruikt. Op die wijze konden de gegevens voor Delft en Haaglanden ook met andere gebieden in Nederland worden vergeleken.

nieuwbouw van kantoren worden verwacht. In de Noordvleugel van de Randstad is de groei van de kantorenmarkt in die periode veel hoger geweest.

Tabel 2.6 Nieuwbouw kantoorruimte, 1988-2002 (bruto vloeroppervlak)

|                             | Nieuwbouw kantoorruimte (m <sup>2</sup> ) |           |           | bvo; gemiddeld per jaar |           |           |
|-----------------------------|-------------------------------------------|-----------|-----------|-------------------------|-----------|-----------|
|                             | Totaal (* 1000)                           |           |           | Per 1000 inwoners       |           |           |
|                             | 1988-1992                                 | 1992-1997 | 1998-2002 | 1988-1992               | 1992-1997 | 1998-2002 |
| Haaglanden                  | 190.0                                     | 121.1     | 172.3     | 170.7                   | 109.0     | 160.0     |
| waarvan:                    |                                           |           |           |                         |           |           |
| Den Haag                    | 103.1                                     | 96.0      | 84.1      | 231.8                   | 217.4     | 198.5     |
| Westland                    | 3.7                                       | 1.4       | 0.6       | 45.5                    | 16.9      | 6.5       |
| Delft                       | 10.9                                      | 7.7       | 22.7      | 122.7                   | 83.1      | 243.4     |
| Relevante regio             | 71.4                                      | 16.0      | 65.1      | 271.0                   | 57.5      | 221.9     |
| Gemeente relevante regio:   |                                           |           |           |                         |           |           |
| Schippluizen                | 0.0                                       | 0.0       | 0.0       | 0.0                     | 0.0       | 0.0       |
| Wateringen                  | 0.0                                       | 0.0       | 1.1       | 0.0                     | 0.0       | 69.1      |
| Rijswijk                    | 20.8                                      | 4.7       | 41.3      | 434.3                   | 100.8     | 871.1     |
| Leidschendam-Voorburg       | 13.9                                      | 1.5       | 4.0       | 189.7                   | 20.8      | 52.7      |
| Pijnacker-Nootdorp          | 0.0                                       | 1.7       | 0.0       | 0.0                     | 61.1      | 0.0       |
| Zoetermeer                  | 36.7                                      | 8.0       | 18.7      | 384.6                   | 76.4      | 171.6     |
| A20-zone (totaal Rotterdam) | 150.5                                     | 51.9      | 99.5      | 221.3                   | 73.8      | 143.6     |
| A12-zone                    | 17.4                                      | 6.0       | 19.7      | 107.9                   | 35.3      | 113.0     |
| A4-zone                     | 36.0                                      | 4.8       | 44.7      | 136.7                   | 17.4      | 158.0     |
| Overig Rijnmond-Noord       | 6.9                                       | 5.3       | 14.1      | 36.3                    | 27.2      | 71.6      |
| Zuid-Holland                | 438.1                                     | 210.6     | 404.1     | 135.9                   | 63.4      | 119.6     |
| Nederland                   | 1519.4                                    | 905.5     | 2005.8    | 101.9                   | 58.7      | 126.2     |

Bron: Kantorenbestand Bak; Bewerking Bureau Louter

### Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt

Het aantal ingeschreven werklozen in Haaglanden, onderscheiden naar drie deelgebieden (Delft, Den Haag en Overig Haaglanden) per duizend inwoners tussen 15 en 65 jaar (zie figuur 2.9) vertoont globaal het zelfde patroon per deelgebied, zij het op een verschillend niveau. Den Haag heeft relatief veel werklozen, gevolgd door Delft. Dit hangt samen met de mate van verstedelijking. In steden is van oudsher sprake van een clustering van bevolkingsgroepen met een moeilijke positie op de arbeidsmarkt. Overigens laat figuur 2.10 zien dat de afname in werkloosheid in 1999 en 2000 in Delft minder sterk was dan in Haaglanden gemiddeld. In andere jaren liep de ontwikkeling van het aantal werklozen in Delft meer in de pas met het Haaglands gemiddelde. Juist 1999 en 2000 waren overigens jaren met een sterke groei van de werkgelegenheid in Delft. Dat geeft aan dat het verband tussen werkgelegenheid in een gemeente en werkloosheid in een gemeente, althans op korte termijn, minder rechtstreeks is dan wellicht verwacht. Een mogelijke verklaring is dat de nieuwe banen vooral aan inwoners van omliggende gemeenten ten goede zijn gekomen.

Uit tabel 2.7 wordt duidelijk dat het aandeel van Delft in het totaal aantal Haaglandse werklozen in de jaren 1995 tot en met 2003 steeds tussen 9 en 10% lag. Ruim tweederde deel van de Haaglandse werklozen woont in Den Haag.

Tabel 2.7 Aantal werklozen 1995-2003, Delft en Haaglanden

| Jaar | Aantal werklozen <sup>1</sup> |          |            |            | Aandeel in Haaglanden (%) |          |            |
|------|-------------------------------|----------|------------|------------|---------------------------|----------|------------|
|      | Delft                         | Den Haag | Ov. Haagl. | Haaglanden | Delft                     | Den Haag | Ov. Haagl. |
| 1995 | 4379                          | 32157    | 11645      | 48182      | 9.1                       | 66.7     | 24.2       |
| 1996 | 4998                          | 35980    | 12810      | 53789      | 9.3                       | 66.9     | 23.8       |
| 1997 | 5171                          | 37080    | 12997      | 55248      | 9.4                       | 67.1     | 23.5       |
| 1998 | 4541                          | 33955    | 11180      | 49676      | 9.1                       | 68.4     | 22.5       |
| 1999 | 4077                          | 29699    | 9269       | 43046      | 9.5                       | 69.0     | 21.5       |
| 2000 | 3736                          | 25703    | 8031       | 37471      | 10.0                      | 68.6     | 21.4       |
| 2001 | 3231                          | 23170    | 7800       | 34202      | 9.4                       | 67.7     | 22.8       |
| 2002 | 3265                          | 23950    | 8066       | 35281      | 9.3                       | 67.9     | 22.9       |
| 2003 | 3667                          | 25477    | 8976       | 38120      | 9.6                       | 66.8     | 23.5       |

1. Werklozen Haaglanden: inclusief woonplaats onbekend (jaarlijks ongeveer 0.2%)

**Bron:** RBA Haaglanden en CWI. In: Gemeente Delft, *Statistisch Jaarboek 2003; Verschillende jaargangen*.

Als relevante indicatoren van ontwikkelingen op de arbeidsmarkt kunnen worden beschouwd de bruto participatiegraad (het percentage van alle 15- tot 65-jarigen dat werkt of werk zoekt), de netto participatiegraad (het percentage van alle 15- tot 65-jarigen dat werkt) en het werkloosheidspercentage (het aantal werkzoekenden als percentage van de beroepsbevolking). Daarnaast is de onderverdeling van de beroepsbevolking naar opleidingsniveau een relevant gegeven. Dat zegt iets over de kwaliteit van het arbeidsaanbod. In tabel 2.8 staan hierover gegevens voor Delft en Nederland.

Zowel de bruto als de netto participatiegraad is nationaal gezien sterk toegenomen. (In tien jaar tijd bijna tien %-punten.) Met name tussen 1996 en 2000 heeft de zeer sterke groei van de werkgelegenheid gezorgd voor een sterke toename van de netto participatiegraad. Ook nam in die periode het werkloosheidspercentage sterk af.

De toename van de bruto en netto participatiegraad is in Delft nog sterker geweest dan de nationale ontwikkeling. Tussen 1992 en 1996 nam de werkloosheid in Delft vrij sterk toe (terwijl voor Nederland als geheel sprake was van een licht afname). Tussen 1996 en 2000 echter nam het Delftse werkloosheidspercentage aanmerkelijk sterker af dan het nationale werkloosheidspercentage. Wordt de ontwikkeling van de werkloosheid over langere periodes beschouwd (vier jaar) dan lijkt er wel degelijk sprake te zijn van een verband met de ontwikkeling van de werkgelegenheid (in periode tussen 1996 en 2000 veel gunstiger in Delft dan de vier jaar ervoor). Dit in tegenstelling tot wat figuur 2.10 leek te suggereren.

De beroepsbevolking in Delft is gemiddeld zeer hoog opgeleid. Bijna de helft is hoog opgeleid (niveau hoger beroepsonderwijs of wetenschappelijk onderwijs). Het percentage wetenschappelijk opgeleiden ligt ruim twee maal zo hoog als het nationaal gemiddelde. Bovendien is het gemiddeld opleidingsniveau in Delft in de laatste tien jaar sterker toegenomen dan het nationaal gemiddelde: Het aantal laag-opgeleiden nam in Delft sterker af en het aantal hoog-opgeleiden nam in Delft sterker toe. Dat het werkloosheidspercentage in Delft onder het nationaal gemiddelde ligt hangt in sterke mate met deze opbouw van de beroepsbevolking samen. Veelal kennen steden een hoger werkloosheidspercentage dan het nationaal gemiddelde. Dat geldt niet alleen voor grote steden, maar ook voor de meeste middelgrote steden. Delft vormt daar dus een gunstige uitzondering op.

Tabel 2.8 Ontwikkelingen arbeidsmarkt, 1992-2002

|                                    | Delft |      |      |       | Nederland |      |      |      |
|------------------------------------|-------|------|------|-------|-----------|------|------|------|
|                                    | 1992  | 1996 | 2000 | 2002* | 1992      | 1996 | 2000 | 2002 |
| Bruto-participatiegraad            | 59.5  | 63.9 | 69.3 | 70.8  | 60.6      | 63.5 | 67.0 | 68.5 |
| Netto-participatiegraad            | 56.2  | 58.6 | 66.9 | 68.1  | 56.3      | 58.7 | 64.5 | 65.9 |
| Werkloosheidspercentage            | 5.6   | 8.3  | 3.6  | 3.8   | 7.2       | 7.0  | 3.7  | 4.1  |
| <b>Aandeel in beroepsbevolking</b> |       |      |      |       |           |      |      |      |
| Laag opgeleiden                    | 29.9  | 22.4 | 19.8 | 18.8  | 34.5      | 30.3 | 29.0 | 27.9 |
| Middelbaar opgeleiden              | 34.9  | 34.8 | 35.2 | 35.2  | 42.6      | 44.4 | 43.1 | 43.2 |
| Hoog opgeleiden                    | 35.2  | 42.8 | 45.0 | 46.0  | 22.9      | 25.3 | 27.9 | 28.9 |
| Hoger beroepsonderwijs             |       |      | 23.8 |       |           |      | 18.5 | 19.4 |
| Wetenschappelijk onderwijs         |       |      | 21.2 |       |           |      | 9.3  | 9.6  |

\* Schatting op basis van extrapolatie.

Bron: CBS-EBB; Bewerking door Bureau Louter

## 2.2 Huidige stand van zaken Delftse economie

### *Economische specialisaties*

Een belangrijke veronderstelling achter het beleid dat met 'Delft Kennisstad' is ingezet is dat kennisintensieve economische sectoren in Delft sterk zijn vertegenwoordigd. Deze veronderstelling kan worden gestaafd met feiten: zowel kennisintensieve (technologisch hoogwaardige) industrie als kennisintensieve diensten zijn sterk vertegenwoordigd<sup>15</sup> (zie tabel 2.9). Naar de vertegenwoordiging van kennisintensieve sectoren gemeten, maakt Delft dan ook zeker het predikaat 'Delft Kennisstad' waar. Daarnaast zijn niet-commerciële voorzieningen zeer sterk vertegenwoordigd. Dat betreft onder andere onderwijs (de TU) en de zorgsector (onder andere het Reinier de Graaf ziekenhuis).

Veel ruimte per werknemer vergende 'brede' economische sectoren als overige (traditionele) industrie en distributie-activiteiten zijn in Delft matig vertegenwoordigd. Uit een en ander kan een kenmerkend 'Delfts profiel' van bedrijvigheid worden geschetst: kennisintensief en een hoge arbeidsplaatsen/ruimte ratio.

De grootste verschillen tussen Delft en de relevante regio bestaan voor de brede economische sectoren technologisch hoogwaardige industrie en niet-commerciële voorzieningen (sterkere positie Delft) en distributie-activiteiten (sterkere positie relevante regio). Beide gebieden scoren hoog op kennisintensieve diensten. Daar mag aanzienlijke onderlinge concurrentie bij het aantrekken van bedrijven worden verwacht.

Binnen de directe ruimtelijke omgeving van Delft (Haaglanden) bestaat een sterke oriëntatie op kennisintensieve diensten en niet-commerciële voorzieningen (met name openbaar bestuur). Dat zijn brede economische sectoren met een belangrijke 'kantorencomponent'. Industrie is slechts zeer beperkt gevestigd in Haaglanden (vooral niet in Den Haag) en ook distributie-activiteiten zijn er ondervetegenwoordigd. Dat hangt mede samen met het beperkte (en dure) aanbod van bedrijventerreinen waarmee de regio te kampen heeft gehad. Veel ruimte per arbeidsplaats vergende activiteiten zijn in de loop der tijden gestaag 'de regio uit geperst'.

Binnen de ruime ruimtelijke omgeving van Delft (de Zuidvleugel van de Randstad) bestaat, in vergelijking met Haaglanden, minder oriëntatie op kennisintensieve diensten en niet-commerciële

<sup>15</sup> Overigens is de sterke positie van technologisch hoogwaardige industrie de laatste jaren afgenomen als gevolg van verlies aan arbeidsplaatsen bij het voormalige Gist Brocades.

diensten en meer op industrie en distributie-activiteiten. Het verschil in economisch profiel tussen het oostelijk deel (Rijnmond/Drechtstreek) en het westelijk deel (Haaglanden) van de Zuidvleugel komt hier duidelijk in naar voren.

Tabel 2.9 Relatieve vertegenwoordiging<sup>1</sup> zeven brede economische sectoren 1998

| Brede economische sector <sup>2</sup> | Gebied <sup>3</sup> |                 |            |             |
|---------------------------------------|---------------------|-----------------|------------|-------------|
|                                       | Delft               | Relevante regio | Haaglanden | Zuidvleugel |
| Technologische hoogw. industrie       | 110                 | 32              | 33         | 78          |
| Overige industrie                     | 69                  | 42              | 32         | 60          |
| Kennisintensieve diensten             | 144                 | 142             | 147        | 118         |
| Distributie-activiteiten              | 71                  | 120             | 86         | 117         |
| Vrijtijdsbesteding                    | 95                  | 90              | 128        | 95          |
| Commerciële consumentendiensten       | 116                 | 102             | 103        | 103         |
| Niet-commerciële voorzieningen        | 166                 | 106             | 145        | 111         |
| <b>Totaal</b>                         | <b>118</b>          | <b>107</b>      | <b>120</b> | <b>105</b>  |

1. Arbeidsplaatsen per hoofd van de potentiële beroepsbevolking als index ten opzichte van het nationale gemiddelde (\*100)

2. Voor de indeling in economische sectoren: zie bijlage II.

3. Voor de indeling in gebieden: zie bijlage I.

Het totaal aantal arbeidsplaatsen per inwoner tussen 15 en 65 jaar ligt in Delft 18% boven het nationaal gemiddelde (een score van 118). Aangenomen mag daarom worden dat Delft een positief pendelsaldo heeft. Van een negatief pendelsaldo zou namelijk slechts sprake zijn indien de score van de netto participatiegraad (werkzame personen per inwoner tussen 15 en 65 jaar) meer dan 18% boven het nationaal gemiddelde ligt. Uit tabel 2.8 blijkt dat daar geen sprake van is. Helaas zijn er geen gegevens om een voldoende betrouwbaar beeld te krijgen van de exacte omvang van het pendelsaldo<sup>16</sup>.

### Voorraad bedrijventerreinen

Per 1-1-2003 was er 1.4 hectare direct uitgeefbaar bedrijventerrein beschikbaar in Delft (zie tabel 2.10). Sinds 1998 is 11.3 hectare bedrijventerrein uitgegeven (Delftechpark en Ypenburgse Poort). Het is zeer waarschijnlijk dat in die periode van economische hoogconjunctuur meer bedrijventerrein uitgegeven had kunnen worden indien dat voorradig zou zijn geweest.

Voorals de A12 komt zeer veel bedrijventerrein op de markt. Met name Bleiswijk (met een aanbod van 159 hectare per 1-1-2003; onder andere Prisma en Hoefslag) moet genoemd worden. Maar wat verder op ontwikkelen Waddinxveen en Moordrecht ook bedrijventerreinen langs de A12. En een aanzienlijk deel van het (toekomstig) aanbod van Den Haag ligt ook langs de A12 (bij het Prins Clausplein). Daarnaast heeft Berkel en Rodenrijs maar liefst 85 hectare bedrijventerrein in de aanbieding (waarvan 75 hectare op Oudeland).

Het vergelijken van de hoeveelheid uitgeefbaar terrein met de historische uitgifte in de periode 1993-2002 (zie de kolom 'Voorraad in jaren' in tabel 2.10) leert dat de huidige voorraad terrein in Haaglanden bij voortzetten van de trend nog voor 6.6 jaar voldoet<sup>17</sup>.

<sup>16</sup> Zie Louter, P.J. en P.A. de Ruijter (1999) voor een uitvoerige bespreking van deze dataproblematiek (pagina 22 en 23 van het rapport).

<sup>17</sup> Het doortrekken van de historische uitgifte is overigens niet ideaal om de behoefte te ramen, aangezien de feitelijke uitgifte in het verleden beneden de feitelijke behoefte kan hebben gelegen indien sprake was van een tekort aan bedrijventerreinen (waardoor bedrijven genooddaakt waren naar buiten de regio te verplaatsen). Anderzijds was in de periode 1993-2002 sprake van een

Tabel 2.10 Restcapaciteit bedrijventerreinen (netto hectares)

| Gebied                     | Uitgeefbaar per 1-1-2003 | Terstond uitgeefbaar per 1-1-2003 | Voorraad in jaren |
|----------------------------|--------------------------|-----------------------------------|-------------------|
| Haaglanden                 | 171.4                    | 60.2                              | 6.6               |
| waarvan:                   |                          |                                   |                   |
| Den Haag (incl. Wassenaar) | 48.6                     | 8.2                               | 7.1               |
| Westland                   | 52.7                     | 27.2                              | 8.2               |
| Delft                      | 1.4                      | 1.4                               | 0.7               |
| Relevante regio            | 68.7                     | 23.4                              | 6.6               |
| Gemeente relevante regio:  |                          |                                   |                   |
| Schipluiden                | 16.0                     | 0.0                               |                   |
| Wateringen                 | 7.0                      | 0.0                               |                   |
| Rijswijk                   | 0.0                      | 0.0                               |                   |
| Leidschendam-Voorburg      | 0.0                      | 0.0                               |                   |
| Pijnacker-Nootdorp         | 31.9                     | 7.9                               |                   |
| Zoetermeer                 | 13.8                     | 8.5                               |                   |
| A20-zone                   | 109.8                    | 25.9                              | 6.7               |
| A12-zone                   | 255.1                    | 28.8                              | 28.3              |
| A4-zone                    | 80.0                     | 32.1                              | 7.8               |
| Overig Rijnmond-Noord      | 17.9                     | 6.8                               | 3.0               |

Voor de A20-zone, de A12-zone, de A4-zone en Overig Rijnmond-Noord is er aldus berekend voldoende voorraad voor respectievelijk 6.7, 28.3, 7.8 en 3.0 jaar. De voorraad is dus krap in Overig Rijnmond-Noord en zeer ruim in de A12-zone.

### Situatie arbeidsmarkt

In tabel 2.8 stonden voor 2002 al diverse kenmerken van de arbeidsmarkt voor Delft. Hier wordt uitvoeriger ingegaan op het opleidingsniveau. Daarbij is Haaglanden onderverdeeld in Delft, Den Haag, Westland (ruim, dus inclusief Wateringen en Schipluiden) en Overig Agglomeratie Den Haag. Naast het opleidingsniveau is tevens de bruto participatiegraad weergegeven. Die is in Haaglanden duidelijk hoger dan het nationaal gemiddelde. Het grote aantal banen, ook in sectoren die veel werk bieden voor vrouwen, vormt de reden dat veel mensen participeren op de arbeidsmarkt. In Delft en Den Haag is de participatiegraad wat lager. Voor Delft hangt dat vooral samen met de status van universiteitsstad. Veel jonge inwoners van de stad studeren nog en zijn niet actief op de arbeidsmarkt. Voor Den Haag speelt een rol dat in die stad veel allochtonen wonen. Zij kennen in het algemeen een lagere participatiegraad dan gemiddeld in Nederland. De participatiegraad in het Westland, en met name in Overig Agglomeratie Den Haag is duidelijk hoger dan het nationaal gemiddelde.

Het opleidingsniveau van de beroepsbevolking is onderscheiden in vijf niveaus (zie tabel 2.11). Er is een gemiddelde 'index' bepaald door middel van een naar opleidingsniveau gewogen intelling van de beroepsbevolking (met het hoogste gewicht voor het hoogste opleidingsniveau). Haaglanden kent een hoger gemiddeld opleidingsniveau dan het nationaal gemiddelde. Binnen Haaglanden heeft Delft vervolgens het hoogste gemiddelde opleidingsniveau (en het Westland het laagste). Met name Den Haag heeft een opvallende opbouw van de beroepsbevolking. Enerzijds is de laagste categorie oververtegenwoordigd (basisonderwijs), anderzijds zijn mensen

hoogconjunctuur. Voor de komende jaren moet rekening worden gehouden met minder groei, zodat het uitgiftetempo van bedrijventerreinen ook lager zal liggen. Het aantal jaren, zoals berekend via de 'voorraad in jaren' is daarom mogelijk nog aan de lage kant.

met een universitaire opleiding sterk oververtegenwoordigd. De duale structuur die zo kenmerkend is voor Den Haag komt ook hiermee weer tot uiting. In Overig Agglomeratie Den Haag wordt de vrij hoge 'opleidingsindex' vooral veroorzaakt door de sterke vertegenwoordiging van hbo'ers. Geconcludeerd kan worden dat niet alleen in Delft zelf, maar ook in omliggende gemeenten in Haaglanden sprake is van een hoog gemiddeld opleidingsniveau. Dat is een belangrijke voorwaarde voor de vestiging en/of doorgroei van kennisintensieve bedrijven en instellingen.

Tabel 2.11 Situatie arbeidsmarkt per gebied in Haaglanden, 2000

|                    | Basis-<br>ond. | Opleidingsniveau: percentage in totaal |                   |      |                   | Index* | Bruto part.<br>graad |
|--------------------|----------------|----------------------------------------|-------------------|------|-------------------|--------|----------------------|
|                    |                | Mavo/<br>vbo                           | Havo/<br>vwo/ mbo | Hbo  | Wetensch.<br>Ond. |        |                      |
| Delft              | 5.3            | 15.0                                   | 35.4              | 23.5 | 20.8              | 2.40   | 69.3                 |
| Den Haag           | 11.8           | 16.9                                   | 33.9              | 19.1 | 18.0              | 2.14   | 68.1                 |
| Westland           | 7.1            | 23.6                                   | 40.9              | 21.3 | 7.1               | 1.98   | 72.4                 |
| Ov. Aggl. Den Haag | 5.8            | 11.3                                   | 42.0              | 30.6 | 10.4              | 2.29   | 76.7                 |
| Haaglanden         | 8.6            | 15.9                                   | 37.7              | 23.6 | 14.3              | 2.19   | 71.3                 |
| Nederland          | 8.8            | 20.2                                   | 43.1              | 18.5 | 9.3               | 1.98   | 67.0                 |

\* Samengestelde index: Gewichten respectievelijk 0, 1, 2, 3 en 4 voor vijf typen opleidingsniveau.

## 2.3 Voornaamste bevindingen

Aan de analyse van de recente ontwikkelingen en de huidige situatie van de Delftse economie kunnen, geordend naar de thema's economische groei, economische specialisaties, bedrijventerreinen, kantoorruimte en arbeidsmarkt de volgende bevindingen worden ontleend (waarbij hier vooralsnog niet wordt ingegaan op mogelijke beleidsconsequenties).

### *Economische groei*

- Sinds 1998 heeft het aantal arbeidsplaatsen bij in Delft gevestigde bedrijven en instellingen zich duidelijk gunstiger ontwikkeld dan in de daaraan voorafgaande jaren. Dat hangt niet alleen samen met de hogere nationale groei. Delft heeft ook in vergelijking met het nationaal gemiddelde beter gescoord.
- In de Zuidvleugel van de Randstad, de 'ruime regionale context' waarbinnen de economie van Delft functioneert (en de regionale afzetmarkten zich bevinden), bleef groei van het aantal arbeidsplaatsen sinds het midden van de jaren negentig nauwelijks meer achter bij het nationaal gemiddelde. Dat komt ook overeen met de algemene trend dat de Randstad in hoge mate heeft geprofiteerd van de economische hoogconjunctuur (de Noordvleugel overigens nog steeds wat meer dan de Zuidvleugel). Ook in Haaglanden was sprake van betere economische prestaties sinds het midden van de jaren negentig, ook in vergelijking tot de nationale trend. Vooral de sterke groei van de werkgelegenheid in Den Haag was daarbij opvallend. De Zuidvleugel en Haaglanden hebben dus in hoge mate geprofiteerd van de recente groeispurt van de nationale economie.

### *Economische specialisaties*

- Kennisintensieve typen bedrijvigheid zijn sterk vertegenwoordigd in Delft. Dat geldt bijvoorbeeld voor technologisch hoogwaardige industrie (hoewel het belang daarvan in termen van arbeidsplaatsen wel is afgenomen) en kennisintensieve diensten. Delft maakt daarmee het predikaat 'Delft Kennisstad' waar.

- Delft vertoont een oriëntatie op bedrijvigheid die hoogwaardig, kennisintensief en ruimte-intensief is (een hoge arbeidsplaatsen/ruimte verhouding). Bedrijvigheid van dit type voldoet aan het 'Delfts profiel'.
- Delft kent een redelijke regionale centrumfunctie voor commerciële diensten (ondanks sterke concurrentie van Den Haag en Rotterdam) en een sterke vertegenwoordiging van niet-commerciële voorzieningen (met name onderwijs en de zorgsector).
- Het aantal arbeidsplaatsen in toerisme en recreatie (vrijtijdsbesteding) in Delft is niet opmerkelijk hoog. De potenties op het terrein van stedelijk toerisme hebben zich voornamelijk in geringe mate in werkgelegenheid vertaald, met name doordat verblijfstoerisme nog niet op grote schaal ontwikkeld is. Daarbij dient aangetekend te worden dat het hierbij om de werkgelegenheid in geselecteerde sectoren gaat. Niet bepaald is bijvoorbeeld welk deel van de omzet in de detailhandel samenhangt met toerisme en recreatie.

#### *Bedrijventerreinen*

- De laatste tien jaar is de uitgifte van bedrijventerreinen in Delft duidelijk achtergebleven bij de uitgifte in de 'relevante regio'. Dat geldt met name voor 'standaard' bedrijventerreinen. De sterke economische prestaties van Delft hangen dan ook zeker niet samen met de ontwikkeling van bedrijvigheid die is aangewezen op dat type bedrijventerreinen ('materiaalgeoriënteerde activiteiten zoals industrie, groothandel en transport en bouwnijverheid').
- Het beperkte aanbod van bedrijventerreinen, met name in het segment van de standaard bedrijventerreinen vormde de voornaamste reden voor de matige uitgifte van bedrijventerreinen.
- Recentelijk heeft wel uitgifte van hoogwaardige bedrijventerrein (vooral Delftechpark) plaatsgevonden die gepaard ging met een hoog aantal arbeidsplaatsen per hectare. In het algemeen kan worden gesteld dat het aantal arbeidsplaatsen per hectare bedrijventerrein hoog is in Delft en Haaglanden in het algemeen.

#### *Kantoorruimte*

- In de jaren laatste vijf jaar is sprake geweest van een aanzienlijke nieuwbouw van kantoren in Delft. De groei van de kantorenvoorraad was in die periode veel hoger dan in de tien jaar ervoor. Dat is een belangrijke factor geweest achter de sterke groei van de Delftse werkgelegenheid.
- Ook in Haaglanden als geheel was de laatste vijf jaar sprake van veel nieuwbouw van kantoren. De mate waarin de kantorenvoorraad toenam bleef overigens achter bij de nationale trend. Dat hangt samen met de in de tijd vrij stabiele omvang van de nieuwbouw in Den Haag (in steden als Amsterdam en Utrecht was in veel sterkere mate sprake van een versnelling van het groeitempo). In de overige delen van Haaglanden was overigens wel sprake van een versnelling van de groei. Met name in Rijswijk, Zoetermeer en Delft zijn recentelijk veel kantoren gebouwd.
- Delft kan voornamelijk nog steeds niet worden getypeerd als 'kantorenstad'. Naast Den Haag zijn binnen de relevante regio gemeenten als Rijswijk en Zoetermeer eerder als zodanig aan te merken.

#### *Arbeidsmarkt*

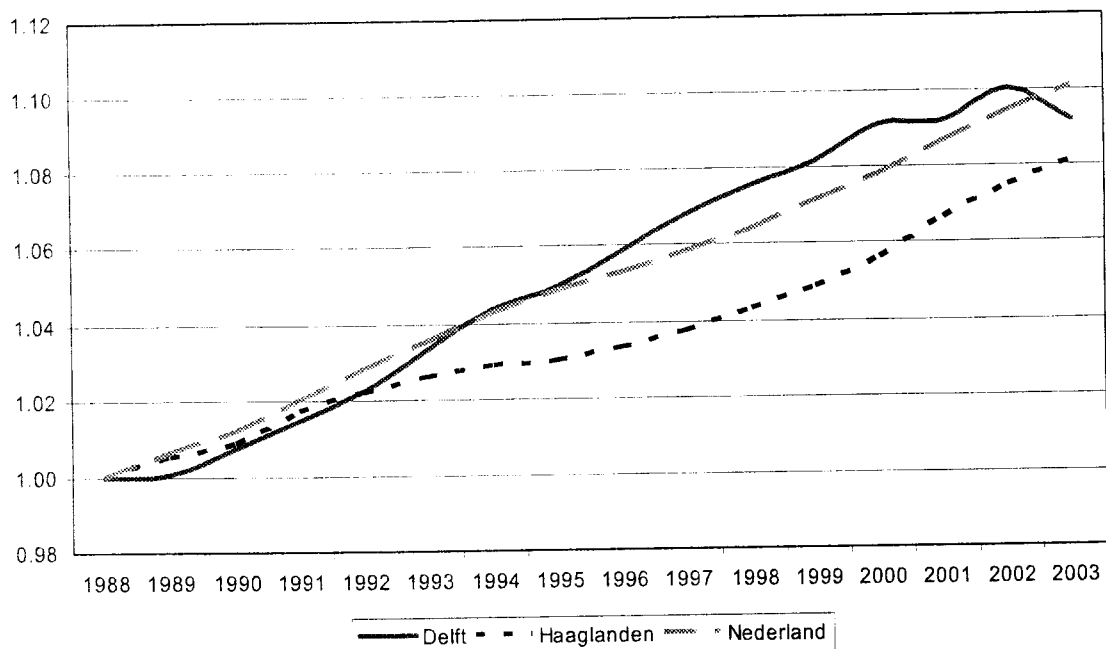
- Zowel de bruto als de netto participatiegraad liggen in Delft boven het nationaal gemiddelde. Gezien het feit dat Delft een universiteitsstad is (waardoor de arbeidsparticipatie in het leeftijdscohort 18-25 jaar laag is) is dat een prima prestatie. Overigens is de participatiegraad in het Westland en in de overige delen van Haaglanden (exclusief Den Haag en Delft) nog hoger. De werkloosheid ligt in Delft iets onder het nationaal gemiddelde. Ook dat is een prima

prestatie, omdat steden veelal gekenmerkt worden door een relatief hoog werkloosheidspercentage.

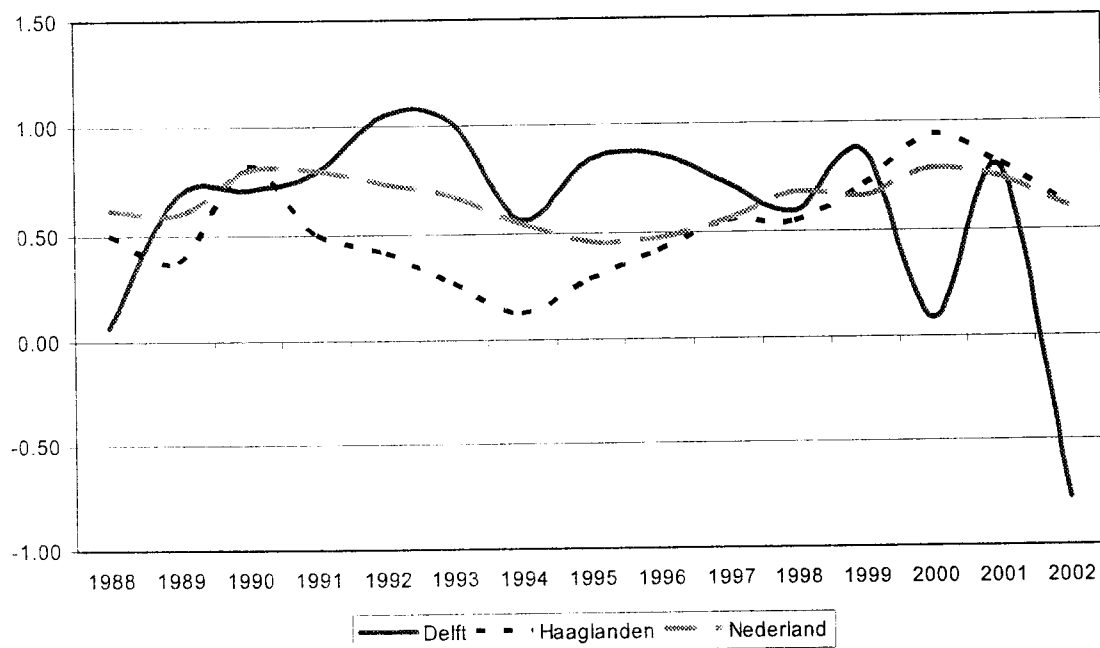
- Sinds het midden van de jaren negentig is de werkloosheid in Delft sterker afgenomen dan nationaal. In de jaren daarvoor nam de werkloosheid juist sterker toe dan nationaal. Er lijkt dus sprake te zijn geweest van een relatie tussen de werkgelegenheidsontwikkeling en de werkloosheidsontwikkeling (in een periode van hoge werkgelegenheidsgroei in Delft een extra afname van de werkloosheid). Hoewel de gegevens met enige voorzichtigheid moeten worden beschouwd, lijkt de recente groei van de Delftse werkgelegenheid dus zeker niet alleen ten goede te zijn gekomen van inpendelende inwoners van de buurgemeenten.
- De beroepsbevolking van Delft bestaat uit relatief veel hoog-opgeleiden en relatief weinig laag-opgeleiden. Dit profiel van de beroepsbevolking past in het concept 'Delft Kennisstad'. Bovendien is het gemiddeld opleidingsniveau van de beroepsbevolking de laatste tien jaar in Delft sterker toegenomen dan het nationaal gemiddelde.

De algemene conclusie luidt dat Delft in het tweede deel van de jaren negentig een trendbreuk (in positieve zin) heeft gerealiseerd ten opzichte van de jaren ervoor, waarin nauwelijks sprake was van groei van de werkgelegenheid en de werkloosheid gestaag opliep.

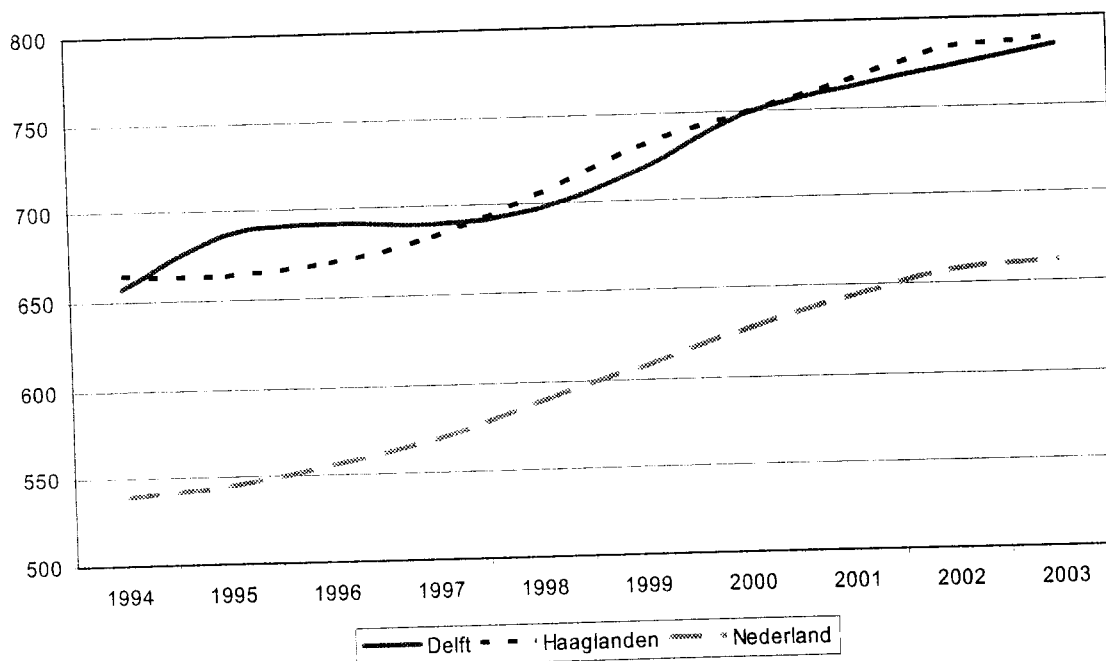
Figuur 2.1 Index ontwikkeling aantal inwoners, 1988-2003



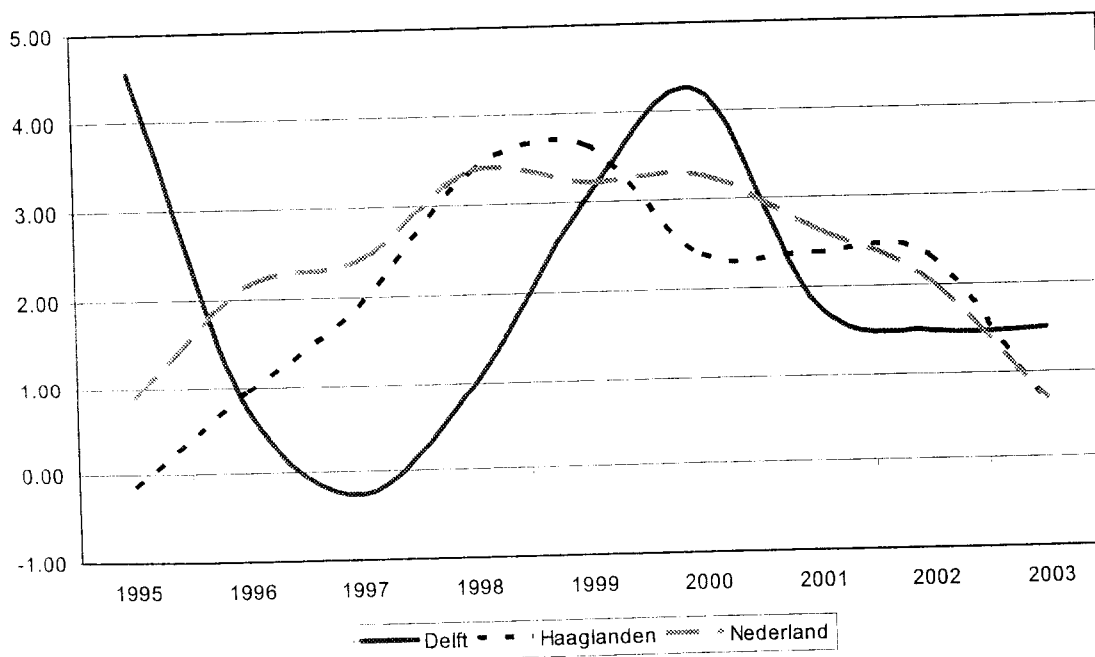
Figuur 2.2 Jaarlijkse procentuele groei aantal inwoners, 1988-2002



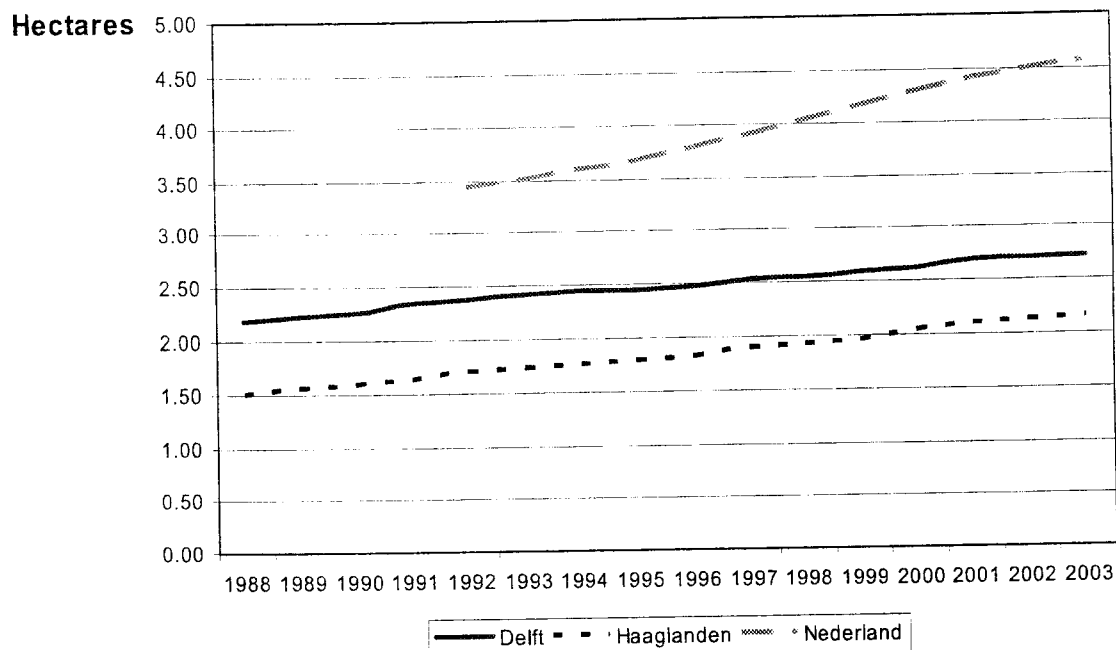
Figuur 2.3 Banen per duizend inwoners 15-64 jaar, 1994-2003



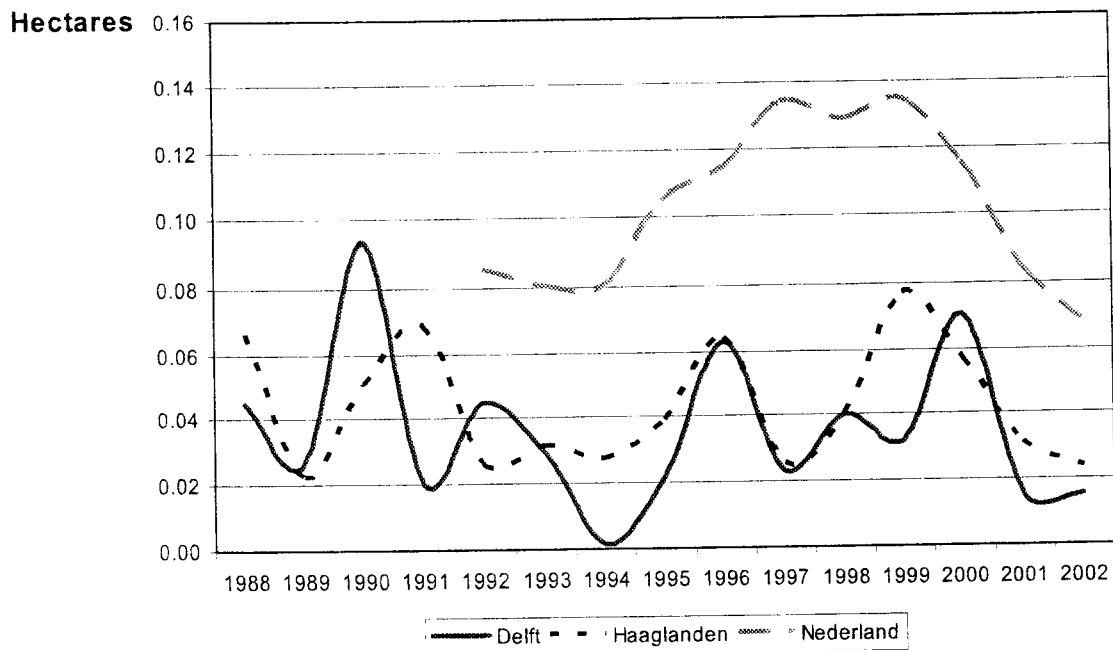
Figuur 2.4 Procentuele jaarlijkse groei 1994-2002



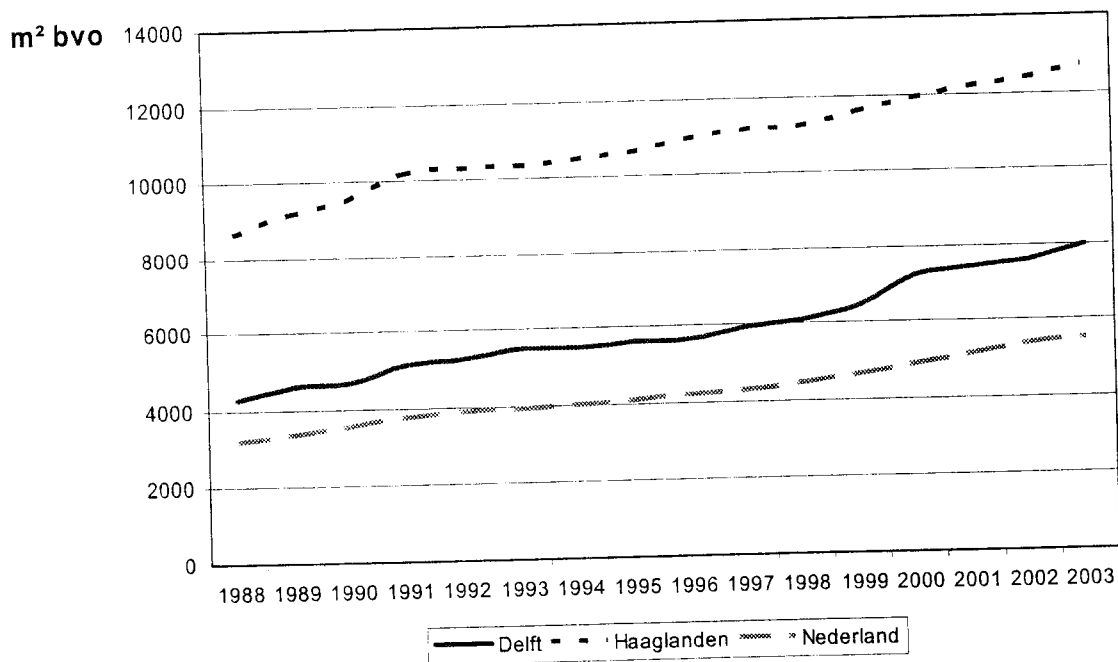
Figuur 2.5 Voorraad uitgegeven bedrijventerreinen per duizend inwoners 15-64 jaar, 1988-2003



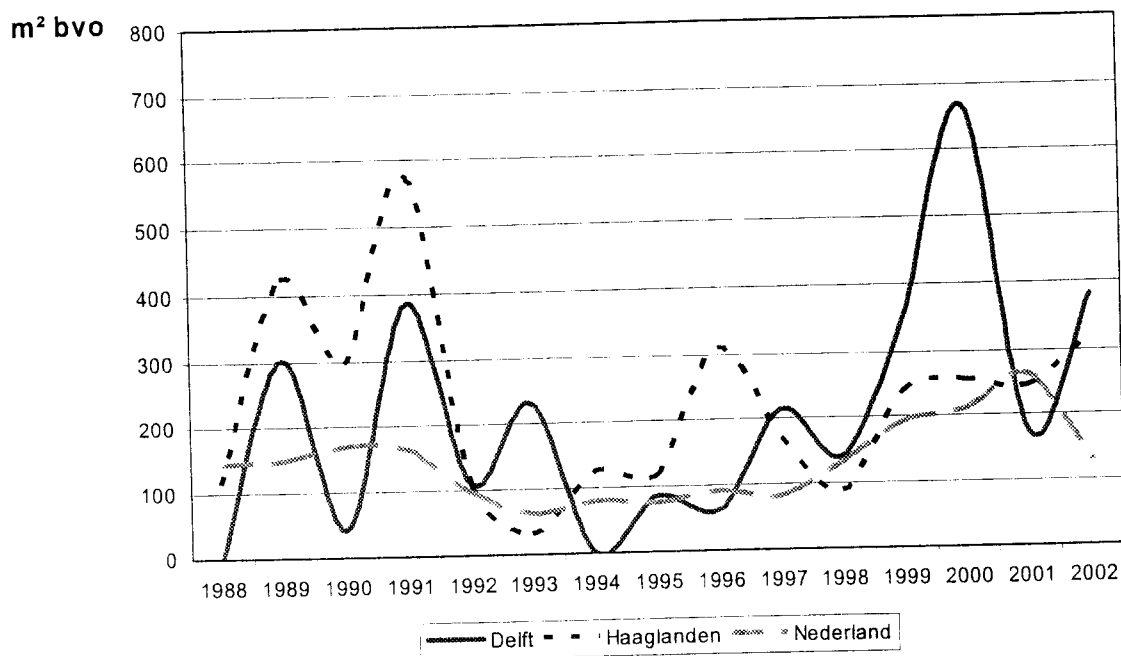
Figuur 2.6 Uitgifte bedrijventerreinen per duizend inwoners 15-64 jaar, per jaar 1988-2002



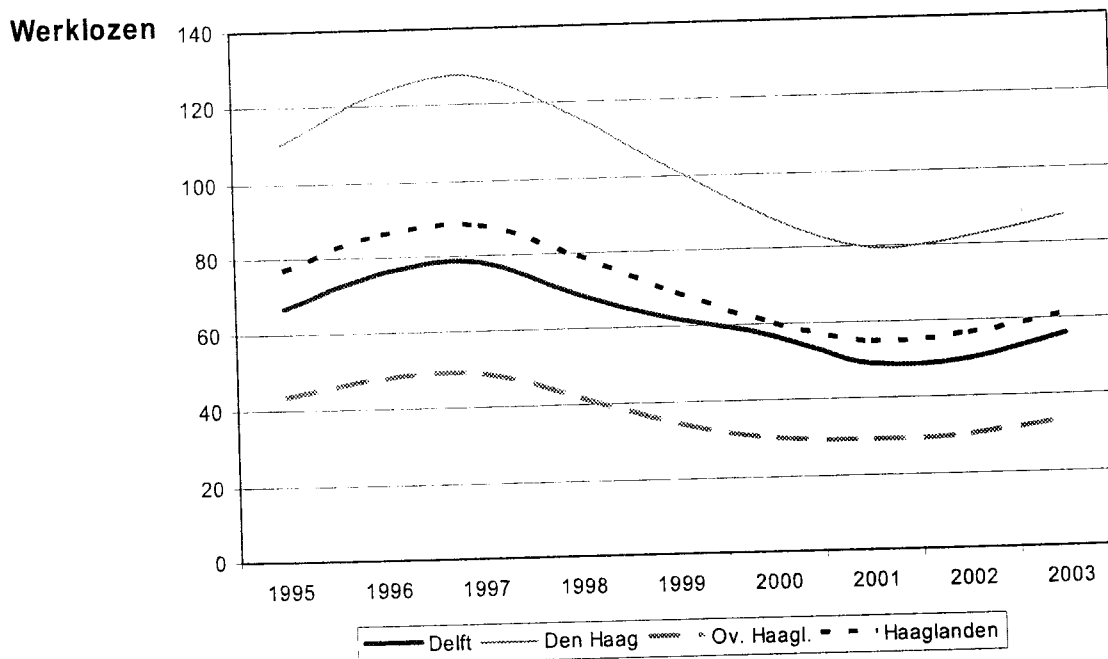
Figuur 2.7 Kantoreenvoorraad per duizend inwoners 15-64 jaar, 1988-2003



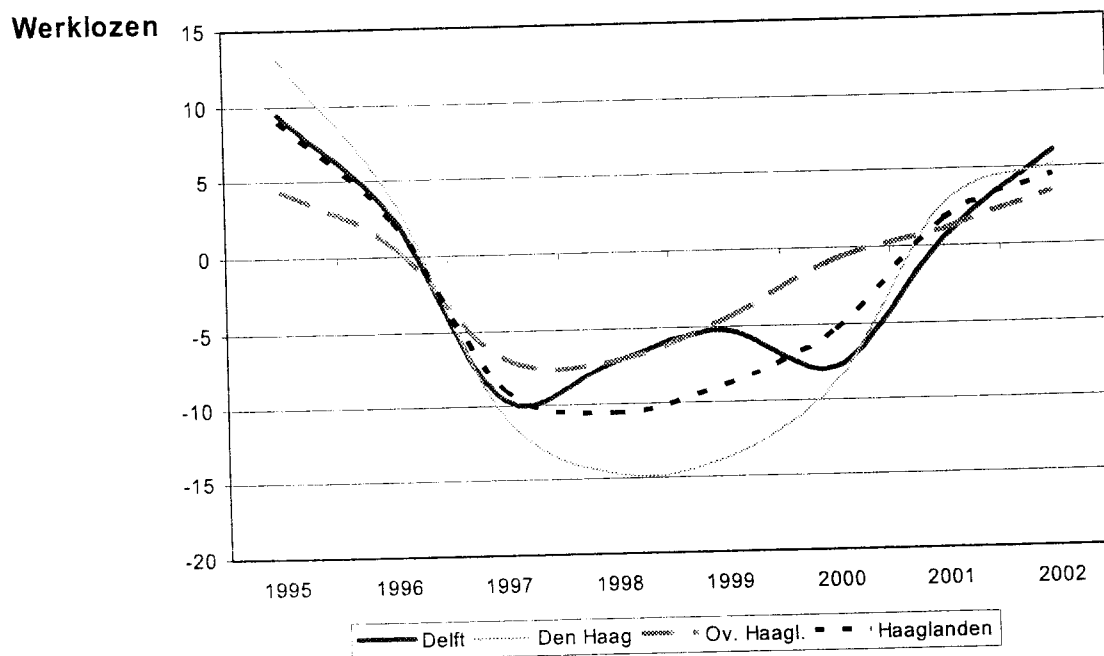
Figuur 2.8 Verandering kantoreenvoorraad per duizend inwoners 15-64 jaar, 1988-2002



Figuur 2.9 Werklozen per duizend inwoners 15-64 jaar, 1995-2003



Figuur 2.10 Verandering werkloosheid per duizend inwoners 15-64 jaar, 1995-2002



### 3 Drie megatrends voor de toekomst

#### 3.1 Inleiding

In de volgende stap van het onderzoek zullen prognoses voor de ruimtelijk-economische ontwikkeling van Delft (in regionaal perspectief) worden opgesteld. Als korte opmaat daarvoor zal hier een drietal 'megatrends' worden besproken. Deze kunnen worden gezien als uitdagingen waar op geanticipeerd zal moeten worden. De uitwerking van de megatrends zal overigens vrij globaal gebeuren. Waar relevant zijn enige illustratieve berekeningen gemaakt. Die zijn weergegeven in de vorm van grafieken (bijgevoegd aan het einde van dit hoofdstuk).

1. 'De demografische tijdbom'. In alle delen van de Westerse wereld is (in verschillend tempo tussen landen) sprake van vergrijzing. Dat brengt een toename van de demografische druk (het deel van de mensen dat geen betaalde arbeid kan verrichten ten opzichte van het deel dat wel kan werken), de pensioenproblematiek en de kosten van de gezondheidszorg met zich mee. Bij ongewijzigd beleid zullen daardoor de overheidsuitgaven als percentage van het bruto binnenlands product sterk toenemen, en daardoor de belastingen voor de werkenden.
2. 'Toenemende efficiency en concurrentie'. Om economisch te overleven in de mondiale concurrentiestrijd en om de gevolgen van de demografische tijdbom op te kunnen vangen zal de productiviteit/ efficiency van productie en dienstverlening moeten toenemen. Bij sectoren die op internationale markten concurreren (de 'exposed sector') dwingt de concurrentie van lage-loon landen (en de onderlinge concurrentie tussen Westerse landen) tot grote investeringen in kennis en arbeidsbesparende kapitaalsinvesteringen. Een sterke kennisintensivering van de economie zal noodzakelijk zijn. Maar ook bij sectoren die slechts op nationale markten opereren zal de toenemende vraag naar diensten (privaat en publiek) en lage groei van de beroepsbevolking een verhoging van de efficiency noodzakelijk maken.
3. 'Sociaal-economische divergentie'. De demografische tijdbom en de toenemende efficiency en concurrentie zijn belangrijke drijvende krachten achter een mogelijke trend van sociaal-economische divergentie. Dat zal de sociale cohesie aantasten en leiden tot een 'verharding' van de maatschappij (een ontwikkeling richting het Angelsaksische model). De pensioenproblematiek trekt een zware wissel op de solidariteit tussen generaties, de (on-)betaalbaarheid van de zorg dreigt gezondheidszorg tot een luxegoed te maken en de sterke technologische ontwikkelingen leiden mogelijk tot grotere verschillen in inkomen tussen hoog- en laag-opgeleiden.

De megatrends zijn onderling in sterke mate gerelateerd. De mate van zekerheid over de richting van de megatrends verschilt overigens. De gevolgen van de demografische tijdbom zijn bijna met mathematische precisie te bepalen. Over de geschiktheid en (sociale) haalbaarheid van oplossingsrichtingen bestaat echter veel minder zekerheid. Hoe de toenemende concurrentie en efficiency gestalte zullen krijgen is veel minder duidelijk dan demografische ontwikkelingen. Technologie zal daar een belangrijke rol bij spelen. Over de mate waarin Europa en Nederland mee zullen kunnen en willen gaan in de toenemende internationale concurrentiestrijd (onder

invloed van globalisering) heeft het Centraal Planbureau recentelijk een intrigerende studie uitgebracht<sup>18</sup>. Een belangrijk thema, dat ook rechtstreeks met de trend 'sociaal-economische divergentie' verband houdt is dat er een 'trade-off' bestaat tussen efficiency (maximale economische groei) en equity (aandacht voor sociale cohesie). Ingrijpen in de verzorgingsstaat zoals veel Noordwesteuropese landen die tot voor kort kenden is niet te vermijden tegen de achtergrond van de demografische tijdbom en de toegenomen internationale concurrentie. Met name de arbeidsmarkt zal flexibeler moeten worden. Maar over de mate waarin het Angelsaksische model omarmd zal gaan worden bestaat nog veel onduidelijkheid.

### 3.2 Uitwerking per megatrend

Per megatrend volgt hier een korte uitwerking. Deze is verre van volledig en slechts bedoeld om bepaalde kwesties en trends aan te stippen.

#### *De demografische tijdbom*

Vergrijzing zet een keten aan ontwikkelingen in beweging. De belangrijkste uitdaging is hoe de sterke toename van de overheidsuitgaven in de hand gehouden kan worden, zonder de zekerheden van een pensioen en zorg voor zieken en ouderen te veel aan te tasten. Dat is ook noodzakelijk uit het oogpunt van het op peil houden van de sociale cohesie (zie bij 'Sociaal-economische divergentie'). Daarvoor zijn verschillende oplossingsrichtingen denkbaar:

- Privatisering van zorginstellingen. De kosten lopen dan niet via de overheid maar via individuen (en hun verzekeringen). Daardoor zullen de overheidsuitgaven minder toenemen. De Achilleshiel hiervan vormt de vraag of minder draagkrachtigen dan niet buitengesloten zullen worden.
- Verhogen van de pensioensgerechtigde leeftijd. Dit werkt als een hefboom. Het aantal mensen dat een pensioen ontvangt neemt af, het aantal mensen met verdienvermogen neemt toe en de pensioenpremies per pensioensgerechtigde nemen af (er moet over minder jaren pensioen worden uitgekeerd). Uiteraard moet er dan wel voldoende betaalde arbeid zijn. De verhoging van de pensioensgerechtigde leeftijd kent een zekere rechtvaardiging in het feit dat ook de levensverwachting verder toeneemt (naar verwachting vier jaar voor vrouwen en zes jaar voor mannen).
- Een verhoging van het aantal gewerkte uren door hogere netto participatiegraden (het deel van de mensen tussen 15 en 65 jaar dat werkt) en/of het aantal gewerkte uren per werknemer.
- Een sterke toename van de arbeidsproductiviteit, zodat met hetzelfde aantal mensen meer inkomen wordt gegenereerd (zie ook 'toenemende efficiency en concurrentie'). Deze noodzaak bestaat sowieso voor de exposed sector, maar zal ook voor de sheltered sector gelden (waaronder de zorgsector).

Ter illustratie van de demografische ontwikkelingen zijn hier drie figuren opgenomen. Ten eerste de bevolkingsontwikkeling op lange termijn (1950-2030, waarbij de prognoses zijn gebaseerd op het Primos model), ten tweede de mate van vergrijzing tot 2030 (het percentage 65-plussers in de totale bevolking) en ten derde de demografische druk (de verhouding tussen het aantal mensen van 15 jaar en jonger of 65 jaar en ouder enerzijds en het aantal personen tussen 15 en 65 jaar anderzijds). De gegevens zijn weergegeven voor Delft, Haaglanden en Nederland (zie de figuren 3.1 tot en met 3.3).

<sup>18</sup>

CPB (2003) *Four futures of Europe*.

Afgezien van een inzinking in de jaren zeventig heeft Delft in de afgelopen vijftig jaar ongeveer dezelfde bevolkingsgroei gekend als het nationaal gemiddelde (zie figuur 3.1)<sup>19</sup>. Voor de komende decennia wordt echter een afname van het aantal inwoners verwacht. Voor Haaglanden als geheel is de situatie omgekeerd. Daar bleef de bevolkingsgroei in het verleden juist achter bij de nationale trend. Met name gedurende de jaren zestig en zeventig was sprake van een vrij langdurige periode van afname van het aantal inwoners. Voor de komende jaren wordt juist een toename van het aantal inwoners in Haaglanden verwacht, die gelijk is aan en soms zelfs iets hoger is dan de nationale groei.

In de komende jaren treedt een sterke vergrijzing van de bevolking op (zie figuur 3.2). Net na 2010 is de naoorlogse baby-boom herkenbaar in de figuur. In universiteitsstad Delft is overigens in mindere mate sprake van vergrijzing dan het nationaal gemiddelde. In de loop der tijden neemt dat verschil verder toe. Op dit moment is de vergrijzing in Haaglanden nog iets hoger dan het nationaal gemiddelde. In de komende tien jaar neemt de vergrijzing echter nauwelijks toe, mede als gevolg van de aanleg van Vinex-locaties en het hoge geboortecijfer bij allochtonen. Vanaf 2012 neemt ook in Haaglanden de vergrijzing toe, echter in een iets lager tempo dan het nationaal gemiddelde.

De gevolgen van de vergrijzing voor de demografische druk zijn aanzienlijk (zie figuur 3.3). Dat houdt in dat een kleiner aandeel van de bevolking in staat is betaalde arbeid te verrichten (tenzij maatregelen worden getroffen). De demografische druk is in universiteitsstad Delft overigens lager dan het nationaal gemiddelde en dat zal in de toekomst ook zo blijven. Ook in Haaglanden als geheel zal de demografische druk minder sterk toenemen dan het nationaal gemiddelde. Ook Haaglanden en Delft hebben dus te kampen met het probleem van vergrijzing en een daardoor oplopende demografische druk, echter in mindere mate dan het nationaal gemiddelde.

#### ***Toenemende efficiency en concurrentie***

Nieuwe transporttechnologie en in toenemende mate ook nieuwe informatie- en communicatietechnologie hebben er in de loop der tijden voor gezorgd dat transport- en communicatiekosten steeds lager worden. Daardoor is een grotere afstand tussen productie en consumptie mogelijk en zullen verschillen in productiekosten steeds meer bepalend worden voor de plaats waar goederen worden geproduceerd (en zelfs waarvandaan sommige diensten waarvoor ontmoetingen niet noodzakelijk zijn worden geleverd – met name als gevolg van het gebruik van ICT). Dat heeft tot gevolg dat landen zich steeds meer kunnen gaan specialiseren in bepaalde typen bedrijvigheid. Zo zullen landen met veel goedkope arbeid in steeds sterkere mate concurrerend worden in sectoren waarvoor voornamelijk routinematige handelingen gevraagd worden en de producten goedkoop te transporteren zijn<sup>20</sup>. Dergelijke economische sectoren zullen in landen met relatief dure arbeid nauwelijks te handhaven zijn. Dat was in het verleden al merkbaar en die trend zal zich in de toekomst ook voortzetten.

<sup>19</sup> De gegevens over de bevolkingsontwikkeling zijn ontleend aan de meest recente versie van het Primos model. Door de gemeente Delft zelf worden andere bevolkingsprognoses aangehouden. In overleg met de gemeente zal worden besloten van welke bevolkingscijfers in het op te stellen prognosemodel voor de werkgelegenheidsontwikkeling gebruik zal worden gemaakt in dit project.

<sup>20</sup> Wat dat betreft worden China en India steeds vaker genoemd als de nieuwe economische grootmachten. Zij hebben overigens nog een lange weg te gaan, want de 'koopkrachtpariteit' (wat kan men kopen voor zijn geld) ligt in India en China nu nog slechts op een zesde deel van het gemiddelde in Europa, de Verenigde Staten, Oceanië en Japan (het 'Noorden'). Overigens was China in economisch opzicht Europa in het verleden ver de baas. Rond het op gang komen van de Industriële Revolutie heeft men de boot gemist. Voor China en India bedroegen de koopkrachtpariteiten in 1820, 1890, 1950 en 2000 achtereenvolgens 50, 25, 10 en 17% van het 'Noorden'.

Voor Westerse landen met relatief hoge lonen en een vergeleken met veel lage-loonlanden matige groei van de bevolking (en arbeidskrachten)<sup>21</sup> zijn er voor de 'exposed sector' daarom twee manieren om internationaal concurrentiekrachtig te zijn. Ten eerste met nieuwe producten die nog niet in lage-loonlanden worden geproduceerd. Scholing, kennis en innovatie zijn daarbij de basisingrediënten. Ten tweede met het zo efficiënt mogelijk produceren. Daartoe moet de arbeidsproductiviteit worden opgevoerd, dat wil zeggen de toegevoegde waarde per werknemer. Dat kan vooral gebeuren door investeringen in machines en procestechnologie.

Naast de exposed sector zal ook de productiviteit in de sheltered sector (op de binnenlandse markt gerichte activiteiten) toe moeten nemen. Dat hangt samen met de 'demografische tijdbom'. Ontwikkelingen in de arbeidsproductiviteit laten een opvallend groot verschil zien in productiviteitsontwikkeling tussen de exposed sector en de sheltered sector, met name in die sectoren waarvoor persoonlijk contact noodzakelijk is. In hoogproductieve sectoren is het ook mogelijk om prijsverlagingen door te voeren. In sectoren waar de productiviteit nauwelijks toeneemt is dat veel minder mogelijk. Dit fenomeen wordt ook wel aangeduid als 'Baumol's disease'. Een artikel van De Vaal<sup>22</sup> is wat dat betreft illustratief. In 'nominale prijzen' (in guldens van het lopende jaar) nam het aandeel van industrie in de totale nationale toegevoegde waarde tussen 1970 en 1995 af van 26.9 naar 18.0% en van landbouw van 5.9 naar 3.5%. Voor diensten was sprake van een toename van 57.2 naar 72.5%. Werden de aandelen echter in 'reële prijzen' (het prijspeil van 1990) berekend dan nam het aandeel van industrie slechts af van 20.6 naar 19.1%, nam het aandeel van landbouw zelfs toe van 3.1 naar 4.8% en nam het aandeel van diensten nog slechts toe van 62.5 naar 69.7%. Vrij vertaald: Voor hetzelfde geld krijgt men in de loop der tijden steeds meer industriële of landbouwproducten, maar nauwelijks meer diensten. (Bovendien is een deel van de groei van de dienstensector te danken aan uitbesteding door industrie en landbouw aan de dienstensector.)

De vraag naar diensten zal echter toenemen, terwijl het aantal mensen dat die diensten kan leveren (de beroepsbevolking) veel minder sterk toe zal nemen (drastische maatregelen met betrekking tot het aantal gewerkte uren, de arbeidsparticipatie en de pensioensgerechtigde leeftijd daargelaten). De uitweg is duidelijk: de diensten zullen op een of andere wijze efficiënter geleverd moeten worden, onder andere door de vervanging van mensen door apparaten/machines. Ook hier geldt weer dat routinematige functies het meest eenvoudig te vervangen zullen zijn.

De beschreven processen komen ook terug in de werkgelegenheidsstructuur. In de figuren 3.4 tot en met 3.6 is dat weergegeven voor Delft, Haaglanden en Nederland. Dat is gedaan voor de drie brede economische sectoren die ook in 'Een economisch rapport voor Delft' (Bureau Louter 2003) werden onderscheiden, namelijk materiaal-, personen- en informatiegeoriënteerde activiteiten.

Het aantal arbeidsplaatsen per inwoner tussen 15 en 65 jaar in materiaalgeoriënteerde activiteiten (landbouw, industrie, groothandel en transport, bouwnijverheid) is in Delft sinds het begin van de jaren zeventig sterk afgenomen (figuur 3.4). Daarentegen is het aantal arbeidsplaatsen in informatiegeoriënteerde activiteiten (bank- en verzekeringswezen, zakelijke dienstverlening, openbaar bestuur) en personengeoriënteerde activiteiten (detailhandel, vrijetijdsactiviteiten, onderwijs, zorg) sterk toegenomen (zie de figuren 3.5 en 3.6). De Delftse economie heeft dus in dertig jaar tijd een ware metamorfose ondergaan. De trends die zich op nationaal niveau hebben voorgedaan, hebben zich in Delft in nog meer versterkte mate geopenbaard. De ontwikkeling

<sup>21</sup> Naar verwachting zal het aandeel van Europa, de Verenigde Staten, Oceanië en Japan in de totale wereldbevolking afnemen van 20% nu naar 13% in 2050.

<sup>22</sup> De Vaal, A. (1997) *Wie is er bang voor de diensteneconomie?*, ESB 1-10-1997, pp. 748-750.

loopt in Haaglanden wat meer in de pas met de nationale ontwikkeling. Dat de materiaalgeoriënteerde activiteiten zich in Haaglanden beter hebben weten te handhaven dan in Delft hangt samen met de sterke ontwikkeling van het agribusinesscomplex (met name in het Westland).

Voor de toekomst wordt nationaal gezien een verdere toename van personen- en informatiegeoriënteerde activiteiten voorzien, zij het in een wat lager tempo dan de laatste twee decennia.

De concurrentiekracht van Europa en Nederland moet overigens niet alleen worden vergeleken met lage-loonlanden, maar ook met andere 'Noordelijke landen', zoals de Verenigde Staten en Japan. Een opvallend resultaat van 'Four futures of Europe' (CPB 2003, pp. 96) is dat Nederland vergeleken met de Verenigde Staten iets hoger scoort wat betreft de participatiegraad en de productie per gewerkt uur, maar wat betreft het aantal gewerkte uren per werknemer maar liefst 30% lager scoort dan de Verenigde Staten. Dat hangt samen met het grote aantal deeltijdwerkers in Nederland en het veel grotere aantal vakantiedagen dan in de Verenigde Staten<sup>23</sup>. Blijkbaar zit hier nog veel 'rek' in de Nederlandse arbeidsmarkt.

### **Sociaal-economische divergentie**

In de Verenigde Staten en de meeste Europese landen is de inkomensongelijkheid in de periode 1980-1995 toegenomen<sup>24</sup>. Er bestaan sterke tendensen die er op wijzen dat deze ontwikkeling zich in de komende decennia voort zal zetten. Ook zijn er redenen om aan te nemen dat de onderlinge solidariteit tussen mensen op de proef zal worden gesteld. Dat geldt bijvoorbeeld voor het probleem dat is ontstaan met betrekking tot de betaalbaarheid van pensioenen<sup>25</sup>.

De volgende factoren spelen een rol bij een mogelijke sociaal-economische divergentie (zie ook verwante passages bij de vorige twee megatrends die in sterke mate de autonome impuls tot meer divergentie beïnvloeden):

- De grootscheepse introductie van nieuwe technologie en de noodzaak om te concurreren op basis van kennis en innovatie zorgt voor een toename van de vraag naar hoog-opgeleiden die hoger is dan de toename van het aanbod. Voor banen voor laag-opgeleiden geldt dat niet. Daardoor zullen de lonen (voor belastingen) voor hoog-opgeleiden zich gunstiger ontwikkelen dan voor laag-opgeleiden.
- De door oplopende overheidsuitgaven ontstane tendens tot privatisering van overheidsdiensten leidt er op termijn wellicht toe dat bepaalde diensten alleen nog maar voor de meest draagkrachtigen beschikbaar zijn (bijvoorbeeld in de zorgsector) of dat onrendabele diensten worden afgeslankt of afgeschaft (bijvoorbeeld het opheffen van onrendabele lijnen in het openbaar vervoer en kleine postkantoren, wat ten koste zal gaan van de leefbaarheid van het platteland, maar de relatieve aantrekkelijkheid van steden toe doet nemen).

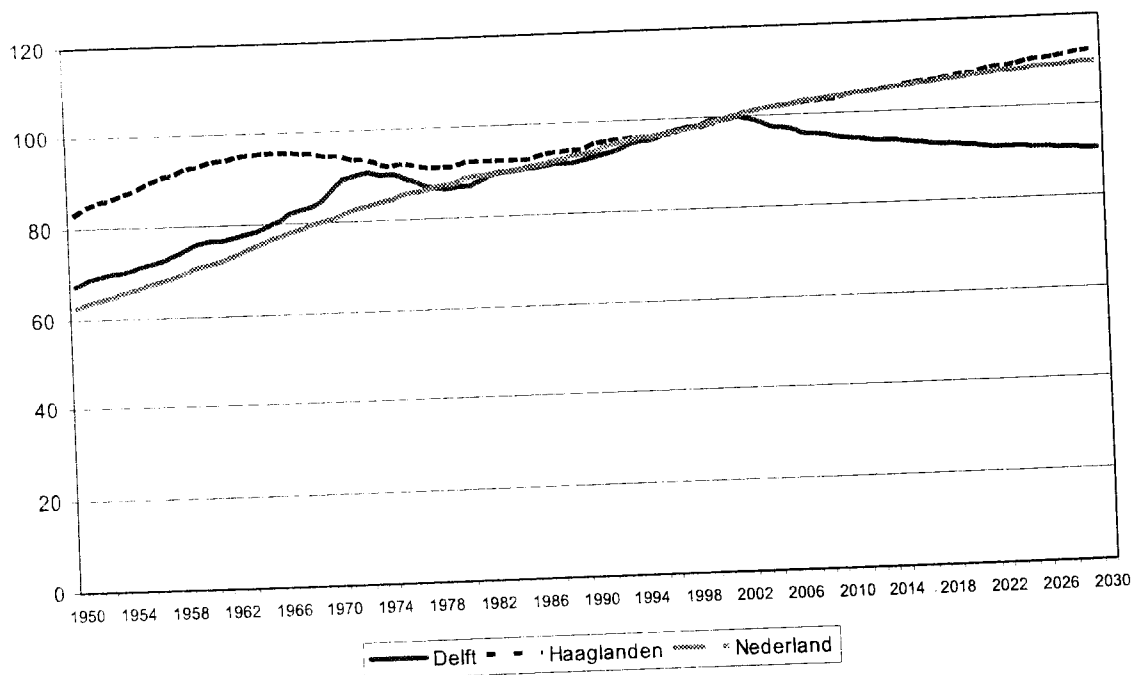
<sup>23</sup> In het CPB-rapport is niet aangegeven of er verschillen in het contractueel vastgelegde aantal werkuren per week bestaan. Evenmin wordt ingegaan op het fenomeen van 'dubbele banen' onder laag-opgeleiden. In de pers zijn berichten verschenen dat slechts op die manier de laagstbetaalden in de Verenigde Staten in hun levensonderhoud zouden kunnen voorzien (statistieken hierover zijn niet gevonden).

<sup>24</sup> CPB (2003), *Four futures of Europe*, pp. 119.

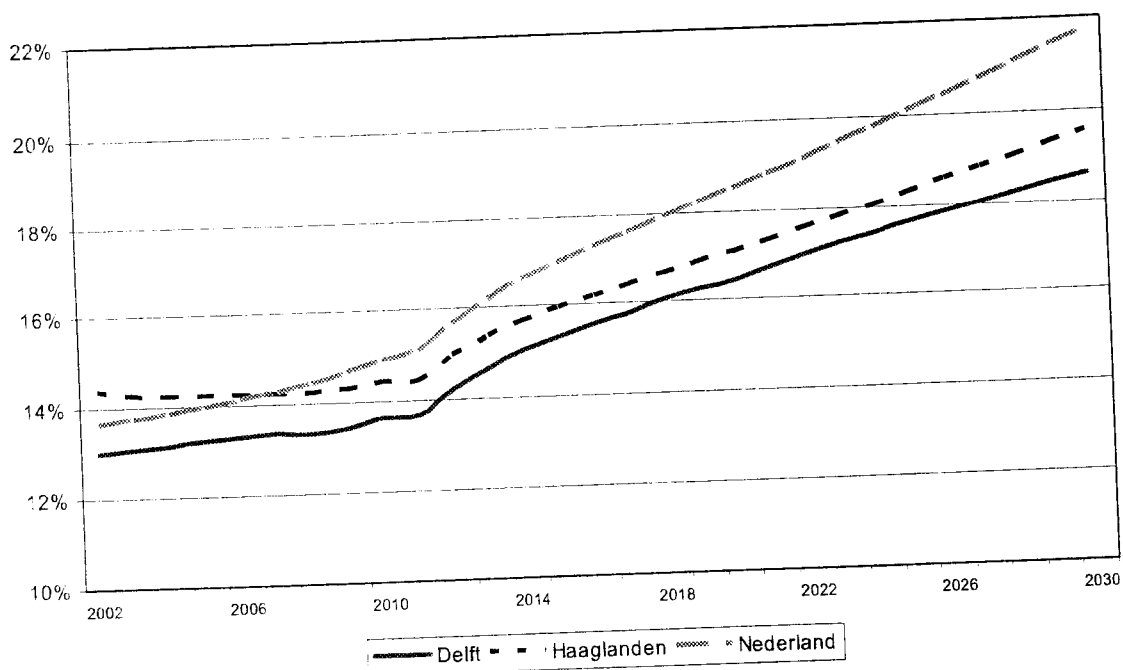
<sup>25</sup> Het voert te ver om hier de volledige, zeer complexe pensioenproblematiek te bespreken. Verwezen wordt naar een recent themanummer in ESB (van 12 december 2003) en een artikel van Bovenberg in de ESB van 19 december 2003 (A.L. Bovenberg, *Pensioenleeftijd als buffer*, pp. 584-586). Rond de problematiek van vergrijzing, pensioenen en de zorgsector is recentelijk een groot Europees project gestart. In dit SHARE-project (the Survey of Health, Aging and Retirement in Europe) werken instituten uit elf Europese landen samen. Het project heeft nog niet tot resultaten geleid (zie [www.share-project.org](http://www.share-project.org)).

- Op een heel ander schaalniveau speelt de ontwikkeling van de EU. De uitbreiding brengt wellicht spanningen met zich mee omdat de verschillen in welvaartsniveau tussen de 'oude' en de 'nieuwe' lidstaten zeer groot zijn. Daarnaast zullen mogelijk de spanningen tussen grote landen en kleine landen in de EU toe gaan nemen (wellicht vormt de recente discussie rond het 'stabiliteitspact' daar een voorbode van).

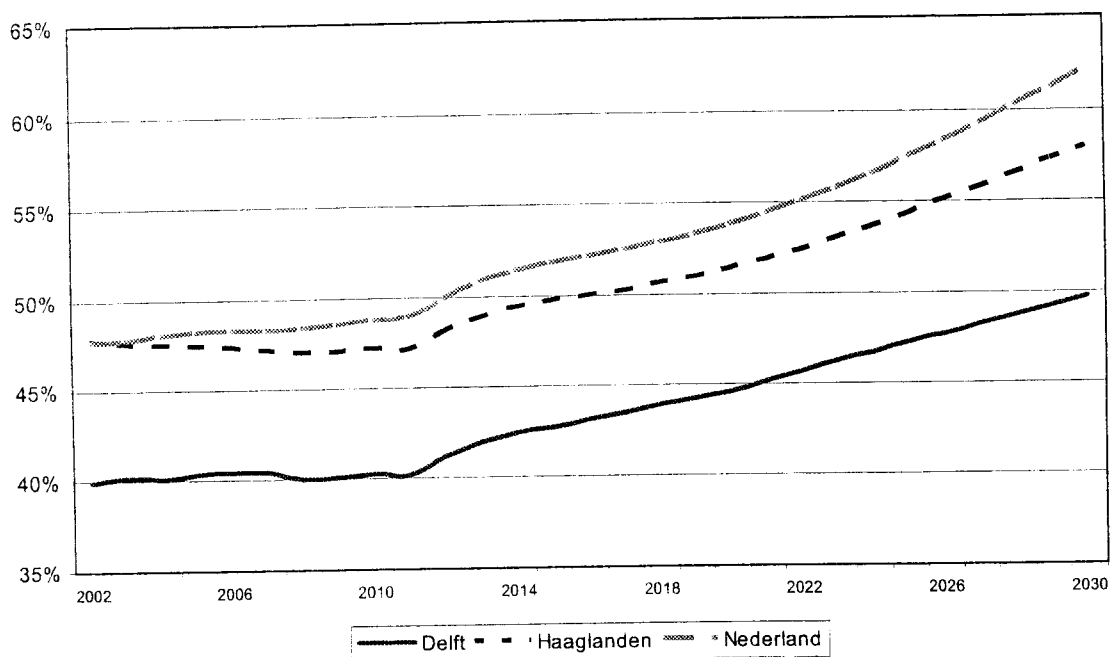
Figuur 3.1 Ontwikkeling bevolking 1950-2030, index 2002 = 100



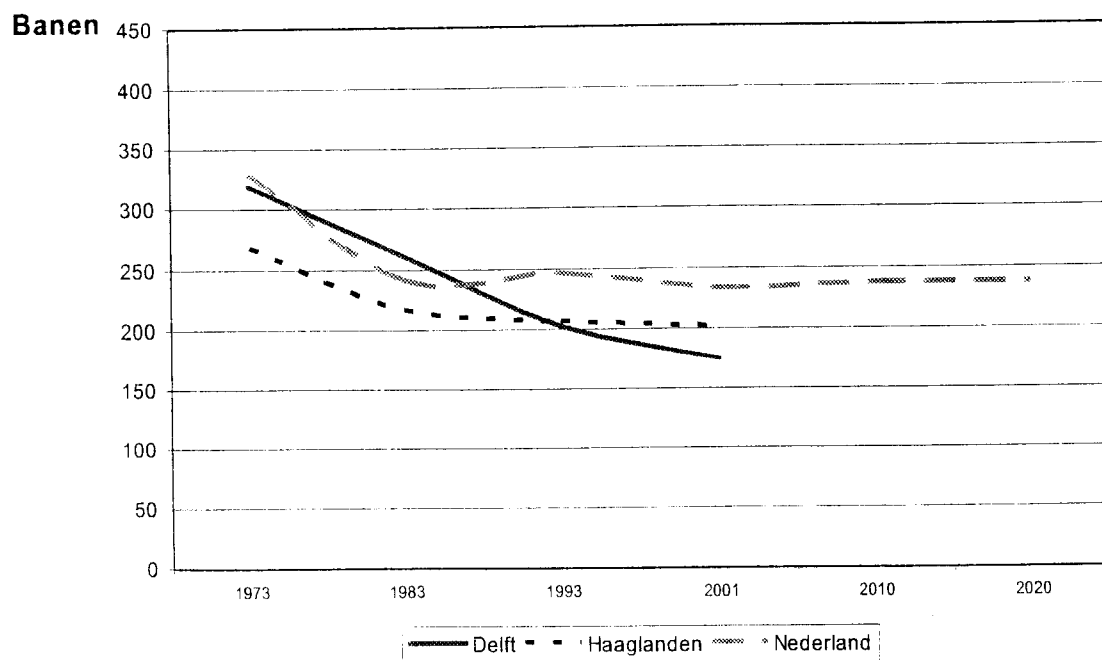
Figuur 3.2 Vergrijzing 2002-2030



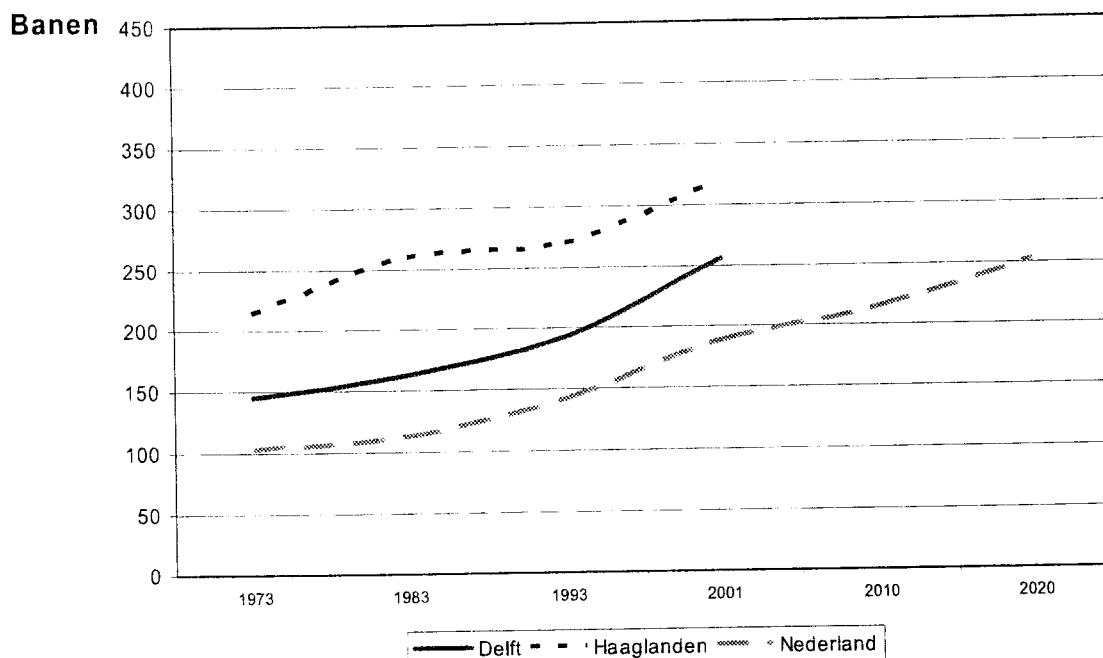
Figuur 3.3 Demografische druk 2002-2030



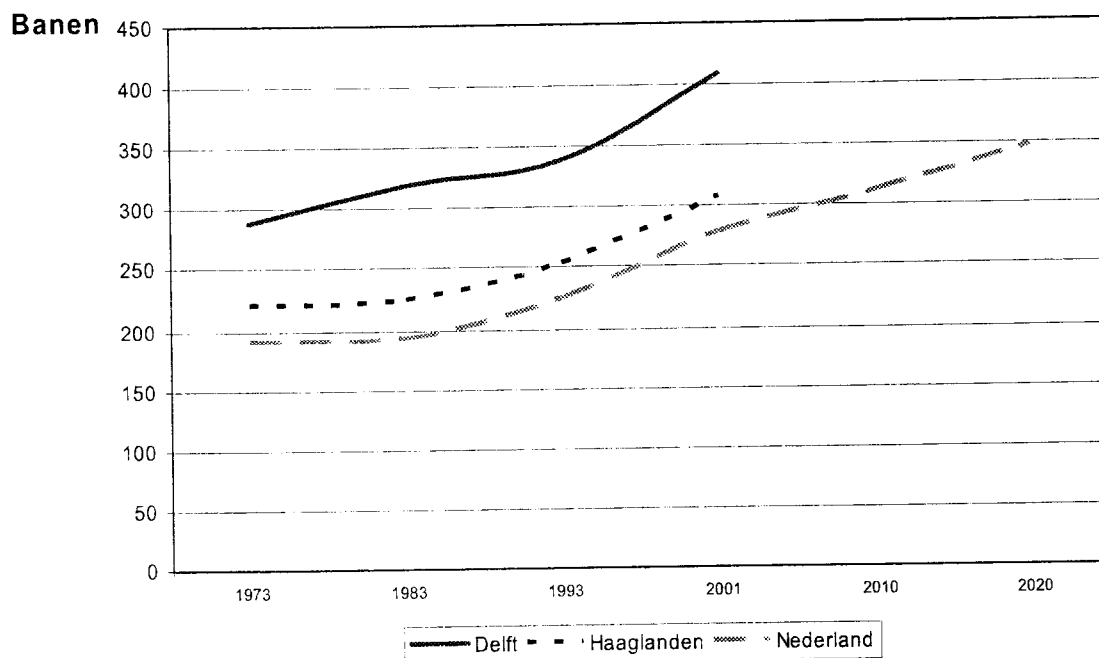
Figuur 3.4 Banen in materiaalgeoriënteerde activiteiten per duizend inwoners 15-64 jaar, 1973-2020



Figuur 3.5 Banen in informatiegeoriënteerde activiteiten per duizend inwoners 15-64 jaar, 1973-2020



Figuur 3.6 Banen in personeengeoriënteerde activiteiten per duizend inwoners 15-64 jaar, 1973-2020



## **4 Delftse beleving ; naar een verbreding van economische speerpunten?**

### **4.1 Inleiding**

Sedert 1995 vormt 'Delft Kennisstad' het leidend beginsel als stadsstrategie en daarmee ook het leidend beginsel voor het economische ontwikkelingsbeleid van de gemeente. De inzet is om technologisch onderzoek en de productie van kennis en hoogwaardige producten te bevorderen en daarmee bedrijvigheid en werk naar Delft te trekken. De doeleinden en randvoorwaarden daarvoor zijn uitgewerkt in de Ontwikkelingsvisie Delft 2025 uit 1998. Deze visie is in 2000 programmatisch vertaald in het Delfts Ontwikkelings Programma Stedelijke Vernieuwing (DOP), mede bedoeld om aanspraak te kunnen maken op fondsen uit het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing (ISV) van het rijk. Veel van wat in deze beleidsnota's is vastgelegd is overgenomen in het huidige collegeprogramma voor de periode 2002-2006 ('Voorzetten en Doorzetten') en in de Programmabegroting 2004-2007. Er is wat dat betreft sprake van een aanmerkelijke continuering van beleid sedert 1995.

Deze continuering komt ook tot uitdrukking in de concrete realisering van plannen en projecten waarover in 1995 alleen nog werd gesproken. Op economisch gebied kunnen genoemd worden de succesvolle realisering en invulling van bedrijventerreinen/ kantoorlocaties zoals Tanthof West, Brassersplein, Delftechpark, Delftse Poort Oost en Ypenburgse Poort. Ook de met de kennisstrategie samenhangende versterking van de toeristische en culturele functies van Delft wordt ingevuld met onder meer de aanstaande voltooiing van het Zuidpoortgebied. Andere projecten en ontwikkelingen waarover al langer wordt gesproken staan nu hoog op de prioriteitenlijst voor de komende jaren: de verdere ontwikkeling van het TU-Zuid gebied, de ontwikkeling van bedrijventerrein in de Harnaschpolder en van kantoorlocaties in de Spoorzone, herstructurering van de Schieoevers en van het TNO-complex.

Ook op niet ruimtelijke terreinen is voortgang en vooruitgang geboekt. Gewezen kan worden op het werk van de Stichting Delft Kennisstad, de stimulering van starters, op de totstandkoming en uitbreiding van bedrijfsverzamelgebouwen daarvoor en op verkeerskundige maatregelen zoals het autoluw maken van de binnenstad.

Concreet werd voor de periode 1998 – 2002 beoogd:

- Een inwonertal dat licht toeneemt;
- Groei van werkgelegenheid met 5.000 arbeidsplaatsen, gedeeltelijk voor lager geschoolden;
- Een evenwichtig saldo tussen de inkomende en de uitgaande pendel;
- Meer werk in Delft voor de Delftenaren en inperking van de woon-werkmobiliteit;
- Versterking van de centrumfunctie van Delft, zowel voor de eigen inwoners, de bevolking in de omgeving als voor de (toeristische) bezoekers van de gemeente.

Onderkend moet overigens worden dat de context voor de economische ontwikkeling van Delft inmiddels grondig is gewijzigd en in de toekomst nog sterker zal veranderen. De uitdagingen nemen daardoor toe. Gewezen kan worden op:

- De groei van het inwonertal in de directe omgeving van de gemeente als gevolg van de realisering van de Vinex-locaties (circa 44.000 inwoners extra in de directe omgeving van Delft);
- De ontwikkeling van talrijke bedrijvenlocaties in verband daarmee;
- De totstandkoming van nieuwe infrastructuur, zoals RandstadRail, de doortrekking van de A4 en de N470 en de realisering van de HSL<sup>26</sup>;
- De realisering van plannen in de Noordrand van Rotterdam;
- Gemeentelijke herindelingen, waardoor bestuurlijke verhoudingen veranderd zijn;
- Het werk van bestuurlijke samenwerkingsverbanden zoals Deltametropool, het Bestuurlijk Platform Zuidvleugel, het stadsgewest Haaglanden en de Kennisalliantie Zuid Holland;
- Maatschappelijke processen die wijzen op verdere ontwikkeling van de kenniseconomie, maar ook op turbulente ontwikkelingen in wat de beleveniseconomie wordt genoemd.

Al deze veranderingen bieden kansen voor de gemeente, maar ook bedreigingen. Het gaat erom in de toekomst de kansen zoveel mogelijk te benutten en bedreigingen zoveel mogelijk af te wenden. De vraag is of het vigerende beleid daar voldoende op is afgestemd. Voldoet de strategie van Delft Kennisstad nog wel na bijna tien jaar, gezien de uitdagingen die er zijn? Kan Delft gelet op de aanmerkelijke wijzigingen in de ruimtelijke (economische) structuur van de regio nog een goede centrumpositie behouden en versterken? Hoe kan aan het imago van Delft succesvol vorm worden gegeven temidden van de *metroplex* c.q. de netwerkstad die zich meer en meer aftekent in dit deel van Zuid Holland? Kennissteden zoals Cambridge kunnen zich in 'splendid isolation' ontwikkelen, maar dat is voor Delft steeds minder het geval. Dit soort vraagstukken komt in dit onderzoek aan de orde. Omdat het onderzoek in hoofdzaak kwantitatief van aard is, zal niet op alle vragen een compleet antwoord gegeven kunnen worden, maar waar mogelijk wordt er op ingegaan. Momenteel is er een minimale hoeveelheid aan uitgeefbare ruimte voor bedrijvigheid te signaleren. Over enkele jaren wordt dat tekort evenwel volgens diverse plannen en initiatieven op basis van het huidige beleid teruggedrongen. Daarom wordt nu eerst ingegaan op het vigerende beleid.

#### 4.2 Capita selecta van het vigerende beleid

Algemene doelstellingen van de gemeente gedurende de periode tot 2006 zijn onder andere:

- Een sociaal en economisch vitale stad;
- Een duurzame ontwikkeling van de stad door onder meer plannen met toekomstwaarde tot ontwikkeling te brengen;
- Het scheppen van een aangename leefomgeving;
- Een overheid met daadkracht, kwaliteit en betrouwbaarheid.

In Delft Kennisstad als centrale strategie vindt integrale benadering plaats van de beleidsterreinen cultuur, kennis en economie. De totstandkoming van het relatief grootschalige cultuurplein bij theater De Veste (Zuidpoortgebied) met een megabioscoop, discotheek, bibliotheek en kunstcentrum vormt bijvoorbeeld onderdeel van de strategie. Dat geldt eveneens voor het evenementenbeleid (waarbij onder meer gezocht wordt naar een geschikt evenemententerrein) en

<sup>26</sup>

Langs het tracé van de HSL zijn nieuwe ruimtelijke situaties ontstaan voor de inpassing van economische activiteit (bijvoorbeeld bij Rotterdam Airport en Zoetermeer/ Bleiswijk).

voor het behoud en onder de aandacht brengen van het cultureel erfgoed in de stad. Hierbij ligt er een relatie met het beleid voor de binnenstad. Gestreefd wordt naar uitbreiding van de overnachtingscapaciteit (hotels) in of nabij de binnenstad (Kanaalweg, Spoorzone). Voor de verdere ontwikkeling van de binnenstad als woongebied en als centrum van attractie behoort al langer de oprichting van een 'Ontwikkelingsbedrijf Binnenstad' tot de beleidsprioriteiten. Verder is het voornemen een nieuw Integraal Beleidsplan Toerisme op te stellen, waarin het toeristisch product van de gemeente verder wordt geprofileerd.

Via de strategie Delft Kennisstad wordt verder gewerkt aan de uitbouw van de vijf kernthema's voor stuwende economische activiteiten: innovatieve vervoerssystemen, architectuur en design, water en bodem, informatie- en communicatietechnologie (ICT) en milieutechnologie. De Stichting Delft Kennisstad speelt daarbij een rol als het gaat om netwerk-, promotie- en projectactiviteiten. Uitgedrukt in aantallen vestigingen zijn ICT en daarna architectuur & design verreweg de belangrijkste speerpunten. Uitgedrukt in werkzame personen komt daar ook het thema water & bodem bij. Met name de Delftse ICT sector heeft zich de afgelopen jaren uitbundig ontwikkeld, mede door de vele starters op dit terrein. Delft onderscheidt zich daarmee ten opzichte van vele andere steden. Ruim een vijfde van alle bedrijven en meer dan eenderde van de werkgelegenheid in Delft is betrokken bij deze kennisintensieve economische activiteiten. Voor de verdere uitbouw van de speerpunten is de ontwikkeling van het Technopolis Innovation Park van belang: dit wordt een sciencepark voor kennisintensieve technologische bedrijven langs de A13, de 'kennisboulevard' van Zuid Holland. De ontwikkeling van dit park in het TU-Zuid gebied is reeds ter hand genomen en zal volgens de huidige plannen circa 20 – 30 jaar beslaan.<sup>27</sup> Het gaat om netto circa 50 ha bedrijventerrein dat door een consortium bestaande uit de gemeente, de TU Delft en particuliere ontwikkelaars rondom een scala aan technologische thema's in de markt wordt geplaatst. Ook voorzieningen zoals hotels, conferentieruimtes en ontspanningsmogelijkheden behoren tot de plannen. De bedoeling is dat in 2006 minimaal 75.000 m<sup>2</sup> is uitgegeven. De ontwikkeling daarvan vraagt tevens om verdere intensivering van het acquisitie-, starters- en doorstartersbeleid.

Voor de ontwikkeling van meer reguliere soorten van bedrijvigheid worden vanaf 2006 locaties in de Harnaschpolder op de markt gebracht. Het gaat daar in totaal om netto circa 54 ha, verdeeld over een hoogwaardig, een modern gemengd en een gemengd segment. De ontwikkeling en uitgifte vindt plaats in samenwerking met de gemeenten Den Haag en Schipluiden. Daarnaast wordt het bestaande standaardbedrijventerrein Schieoevers geherstructureerd, waarbij ook ruimte vrij kan komen voor nieuw te vestigen bedrijven.

Voor verdere kantoorontwikkeling zijn twee locaties beschikbaar in de Spoorzone. Bij station Delft Centraal kan, na realisering van de spoortunnel, volgens plannen circa 50.000 tot 80.000 m<sup>2</sup> bvo aan kantoren worden gerealiseerd, maar dit is pas na 2010 mogelijk. Bij station Delft Zuid kunnen al vanaf 2006 kantoren worden gerealiseerd, tot een totaal van circa 30.000 tot 40.000 m<sup>2</sup>. Tenslotte zijn er diverse locaties in de stad waar voor 2006 herontwikkeling of een afgeronde planvorming moeten zijn gerealiseerd. Deze processen hebben voor het merendeel ook een economische impact waar het gaat om de facilitering van bedrijvigheid en bestending/ uitbouw van het voorzieningenniveau. Genoemd kunnen worden het Doelengebied, het Koepoortgebied en Zuidpoort 2 in de binnenstad, de Poptahof, het Reinier de Graafterrein en het Joristerrein.

<sup>27</sup> De planuitvoering kan worden beïnvloed door plannen van de gemeente Rotterdam om op de locatie Schieveen tussen Rotterdam Airport en Pijnacker een bedrijventerrein te ontwikkelen gericht op R&D en technologische bedrijvigheid.

#### 4.3 Overwegingen

Gezien het huidige beperkte aanbod aan ruimtelijke mogelijkheden zal het enige jaren duren voordat de economische motor van Delft weer volledig op stoom kan komen. Dat is op dit moment minder ernstig gezien de economische teruggang en daarmee samenhangende afgenomen vraag naar bedrijfsruimte. Verwacht wordt bijvoorbeeld dat de markt voor nieuwe kantoorprojecten pas na 2005 weer enigszins aan zal trekken. In relatie daarmee heeft de gemeente Den Haag afgelopen december zelfs moeten besluiten de ontwikkeling van kantoorlocaties langs de snelwegen te temporiseren (Leidschenveen, Forepark, Binckhorst en Vlietzone).

Het is al benadrukt dat de context voor de economische ontwikkeling van Delft aan het wijzigen is. Het groeiende stedelijke netwerk in de regio en de beleveniseconomie zullen het voor Delft steeds moeilijker maken om zich te kunnen onderscheiden (en daardoor te kunnen concurreren) binnen de constellatie van Haaglanden en de Rotterdamse regio. Daarmee wordt de vraag welke identiteit Delft uit kan stralen steeds belangrijker (imago), evenals de vraag waar het toekomstig verdienvermogen van de stad gezocht moet worden (toegevoegde waarde). De kracht van het beeld van Delft als kennisstad is na bijna tien jaar wat versleten. Dat gebeurt bij talloze vormen van 'merknamen' en dan zijn nieuwe impulsen nodig om uitdagingen aan te kunnen gaan. Tevens kan het zo zijn dat de uitstraling vanuit de kennisinstellingen, waarop de gedachte aan Delft Kennisstad in eerste instantie is gegrondvest, niet toe-, maar eerder afneemt (reorganisaties, afslankingen, verplaatsing van onderdelen naar elders, relatief lage waarderingen voor delen van het Delftse 'kennisproduct', een hoger kostenbewustzijn).

Bovendien bevindt Delft zich in een competitieve omgeving als het om kennis gaat gezien de ambities van gemeenten zoals Leiden en Rotterdam, die niet altijd even helder te onderscheiden zijn van die van Delft<sup>28</sup>. In bestuurlijke samenwerkingsverbanden zoals het gewest Haaglanden en het Bestuurlijk Platform Zuidvleugel wordt geprobeerd daarin afstemming aan te brengen. Zo hebben deze ieder voor zich speerpunten benoemd en prioriteiten gesteld. Voor Haaglanden zijn 5 economische speerpunten benoemd: het regeringscluster, internationale dienstverlening, kennis & ICT, zakelijk toerisme en het glastuinbouwcomplex. Het speerpunt kennis & ICT sluit vanzelfsprekend goed aan op het huidige Delftse profiel, maar ook de andere speerpunten kunnen in de toekomst in het groeiende stedelijke netwerk van groter belang voor Delft worden, zoals de internationale dienstverlening en het zakelijk toerisme. Bij de profilering van Delft kan daar rekening mee worden gehouden, bijvoorbeeld bij de invulling van de Spoorzone of bij de verdere ontwikkeling van leisure-achtige projecten (hotels, congresaccommodatie, vormen van commerciële ontspanning). Dezelfde overwegingen kunnen gelden voor de speerpunten die het Zuidvleugelplatform heeft geformuleerd: bestuur & recht, kennis en logistiek (zie kader). Deze speerpunten komen grotendeels overeen met de 'kenniskolommen' die door de Kennisalliantie Zuid-Holland zijn geformuleerd.

<sup>28</sup>

Gewezen kan worden op de plannen voor de Knoop Leiden-West (Bioscience, LUMC) en voor de polder Schieveen aan de A13 tussen Rotterdam Airport en Delft (R&D, hoogwaardige technologische bedrijvigheid, onder meer afgeleid van het Rotterdamse medische complex).

Het platform Zuidvleugel heeft gekozen voor het versterken van kernkwaliteiten van de Zuidvleugel. Deze kwaliteiten zijn als volgt benoemd:

- Bestuur & recht: Den Haag als bestuurlijk en politiek centrum van Nederland en als internationaal-juridische hoofdstad van de wereld;
- Kennis: de hoogwaardige kenniscentra die in de Zuidvleugel tot ontwikkeling zijn gekomen: lucht- en ruimtevaart, bioscience, nieuwe materialen, sensor- en nanotechnologie, deltatechnologie, proceschemie, ICT, telecom en glastuinbouw;
- Logistiek: alles wat te maken heeft met transport-, water- en havengebonden activiteiten. Dit heeft te maken met de mainport Rotterdam en de daaraan verbonden producerende en dienstverlenende activiteiten.

Delft en directe omgeving zijn, economisch gezien, ook nu 'meer dan alleen kennis'. Als voorbeeld kan de A13 corridor dienen (zie kader).

De A13 corridor is op dit moment meer dan alleen een 'kennisboulevard'. Kennisactiviteiten, met name op technologie gericht, zijn zeker sterk aanwezig (Composite Valley, het TU/TNO complex, Delftechpark en in de toekomst Technopolis en mogelijk Schieveen). Maar aan de andere kant zijn direct grenzend aan de A13 GDV/PDV, distributie, commerciële leisure, zakelijke dienstverlening en internationale handel eveneens sterk vertegenwoordigd (Brassersplein, Ypenburgse Poort, Delftse Poort, Ruyven, Rotterdam Noordwest). Hun aanwezigheid is een uitdrukking van de potenties van het spanningsveld tussen Rotterdam en Den Haag.

De uitspraak 'meer dan alleen kennis' zal voor velen niet nieuw zijn. Maar de bewustwording daarvan kan als vertrekpunt dienen voor herwaardering van de economische strategie van de gemeente voor de periode na 2006 en voor verdere profilering en uitkristallisering van een eigen Delfts imago binnen het stedelijke netwerk van de zuidelijke Randstad. De promotie van Delft Kennisstad heeft bijgedragen aan de vernieuwing en verjonging van de Delftse economie via bijvoorbeeld de vele technostarters en de belangstelling van investeerders. Ook in interbestuurlijke gremia kon een helder standpunt worden ingebracht, evenals naar het rijk. Dat is een waardevol resultaat dat niet verloren mag gaan. En dat betekent dat bij eventuele herwaardering van de strategie Delft Kennisstad het concept niet verlaten moet worden, maar moet worden aangevuld.

Een suggestie is, om deze aanvulling te zoeken bij de beleveniseconomie. In feite is in het vigerende beleid dit element gedeeltelijk al opgenomen door de integrale benadering van cultuur, kennis en economie. De essentie van de opkomst van de beleveniseconomie is dat mensen, of zij nu producent of consument zijn, mede door de toenemende druk op 'noodzakelijke' taken in hun tijdsbesteding, steeds meer mogelijkheden zoeken om zich van overzichtelijke diensten of producten met een beleveniswaarde te laten voorzien voor gemak, onderscheiding en/of ontspanning. Zij willen daarvoor ook betalen. Volgens auteurs op dit gebied leveren dat soort 'belevenis' diensten en producten de hoogste toegevoegde waarde op.<sup>29</sup> Het beleid zou verder geëxpliciteerd en aangevuld kunnen worden aan de hand van de verschillende aspecten die aan een belevenis onderscheiden kunnen worden: amusement, leren, ontsnapping en esthetiek. Delft als onderwijsstad, als plek om te werken aan vooraanstaande wetenschappelijke projecten, als plaats om toeristisch of zakelijk te vertoeven, als omgeving om bijzondere culturele ervaringen op

<sup>29</sup> Zie bijvoorbeeld B.J. Pine en J.H. Gilmore, De beleveniseconomie, werk is theater en elke onderneming creëert zijn eigen podium. Academic Service, 2000.

te doen of om te gaan funshoppen levert de bouwstenen op voor een verdere aanvulling van Delft als kennisstad, voor de omvorming tot een vernieuwd imago en voor het uitstippelen van economisch beleid op de wat langere termijn. Onderstaand worden enkele losstaande gedachten daarover geformuleerd.

- Delft heeft, profiterend van haar ligging tussen twee grote steden, potenties voor het ontwikkelen van relatief grootschalige publiektrekkende functies die steeds meer onderdeel van de beleveniseconomie zijn gaan vormen. De vestigingen van Ikea en de Makro zijn daar voorbeelden van. Maar ook de nagestreefde concentratie van HBO-instellingen in Delft behoort daartoe.
- Bij kleinschaliger locatie-ontwikkeling kan aandacht worden besteed aan een doordachte thematisering ('clusterparken'). Dat levert een hogere beleveniswaarde op voor zowel gebruikers als bezoekers. Delftechpark is daarvan een voorbeeld, maar er zijn meer thema's denkbaar. Dit kan ook een extra aandachtspunt vormen bij de inrichting van de Technopolis.
- Verder kan er bij locatie-ontwikkeling enerzijds gestreefd worden naar een hoge werkgelegenheidsfunctie, bijvoorbeeld in kantoren, maar anderzijds ook naar het realiseren van publiektrekkende functies met een beleveniswaarde, bij voorkeur rond een bepaald thema (bijvoorbeeld uitgaan, sport, outdoor & adventure, lichaamscultuur, mobiliteit, lifestyle). Dikwijls is dat te combineren met bepaalde vormen van meervoudig ruimtegebruik, bijvoorbeeld met betrekking tot infrastructuur (ontsluiting, parkeren) of met betrekking tot woonfuncties, en met het creëren van een draagvlak voor meer algemene voorzieningen (supermarkt, horeca, verblijfsaccommodaties). Dit hoeven niet altijd centraal gelegen locaties te zijn zoals het Zuidpoortgebied. Ypenburgse Poort is ook al enigszins volgens deze gedachtelijn ontwikkeld. Voorbeelden elders zijn sommige woonboulevards en de ontwikkelingen bij stadion- en stationslocaties. Ook komen steeds meer de recreatieplassen in de stedelijke periferie in beeld voor dit soort ontwikkelingen.

Wat in bovenstaande punten naar voren is gebracht, is niet nieuw voor Delft. Er zijn diverse projecten en ontwikkelingen aan te wijzen die elementen van wat voorgesteld wordt, in zich hebben. Wat nodig is, is dat uit die elementen een consistent beeld wordt gevormd dat zich leent voor aanvulling van het huidige Delftse imago en voor aanvulling van de strategie Delft Kennisstad. Integratie met beleidsvelden zoals de binnenstad als attractiecentrum, het evenementenbeleid, het toeristisch beleid, het horecabeleid, het detailhandelsbeleid en het GDV/PDV beleid is daarbij een eerste vereiste.

#### **Geraadpleegde bronnen bij hoofdstuk 4**

BCI, Nieuwe Economische Strategie Haaglanden, position paper (2002)

Bestuurlijk Platform Zuidvleugel, De verstedelijkingsopgave werken (2003)

Bestuurlijk Platform Zuidvleugel, Samenwerken aan de realisatie van de Zuidvleugel TOP-prioriteiten, investeringsstrategie van de Zuidvleugel (2003)

Brochure 'Technopolis Innovation Park'

Gemeente Delft, Delfts Ontwikkelings Programma Stedelijke Vernieuwing (2000)

Gemeente Delft, Delftse economie in beeld 2003 (2003)

Gemeente Delft, Discussienotitie over de concurrentiepositie van Delft als vestigingsplaats voor bedrijven en instellingen

Gemeente Delft, Marktstudie (door)startershuisvesting in Delft (2002)

Gemeente Delft, Ontwikkelingsvisie Delft 2025 (1998)

Gemeente Delft, Programmabegroting 2004-2007 (2003)

Gemeente Delft, Voorzetten en Doorzetten, collegeprogramma voor de periode 2002-2006

Gemeente Rotterdam, Programma Ruimte voor Bedrijven

Gemeente Rotterdam, Ruimtelijk Plan Rotterdam 2010 (2001)

Kennisalliantie Zuid-Holland, Werkplan 2004 (2003)

Louter, P.J. en P. van Eikeren, Een economisch rapport voor Delft, deelrapport 1 'Delft maakt zijn toekomst' (2003)

Louter, P.J. en P.A. de Ruijter, De economie van Delft: op weg naar 2010 (1999)

Pine, B.J. en J.H. Gilmore, De beleveniseconomie, werk is theater en elke onderneming creëert zijn eigen podium (2000)

Steenworp, Locatiegids bedrijventerreinen Haaglanden 2003/2004 (2003)

Yap, H.S. en P.A. de Ruijter, Commerciële leisure in Zwolle, kader voor de ontwikkelingsmogelijkheden (2003)

## Bijlage I Gebiedsindelingen

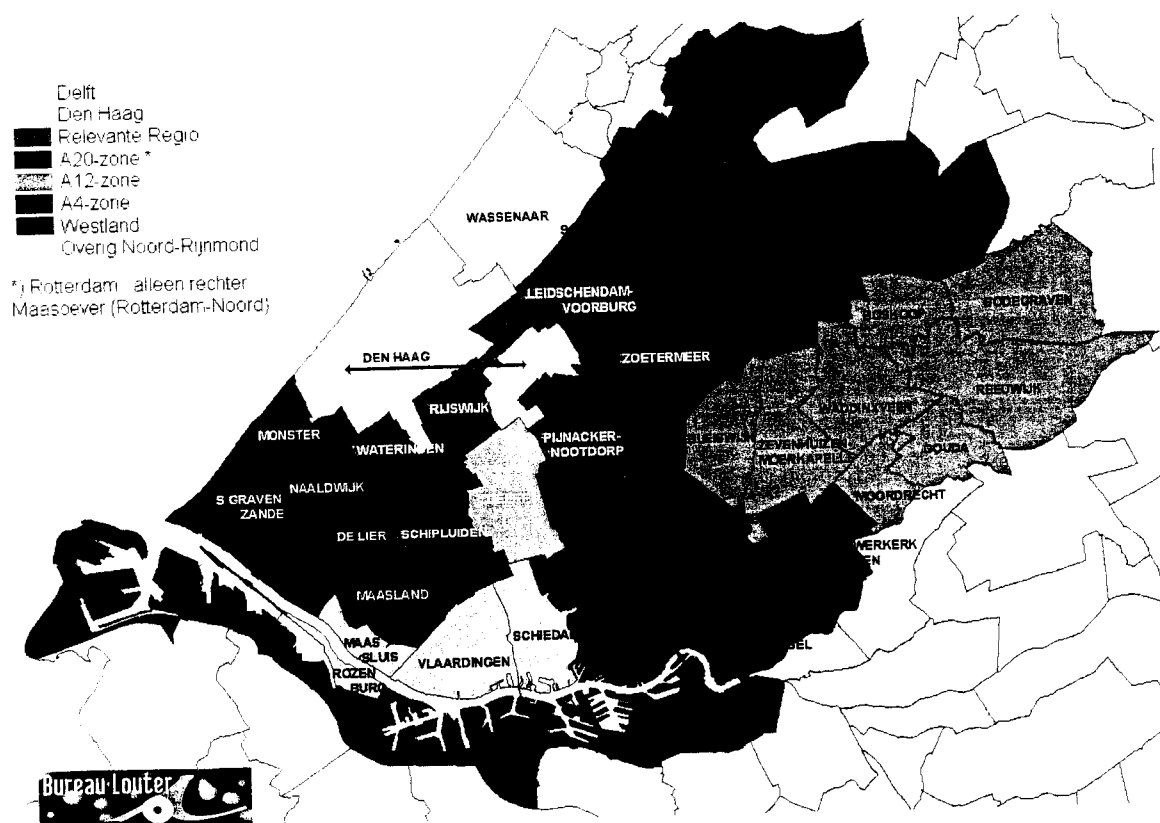
In figuur I.1 zijn enige regelmatig gehanteerde indelingen in gebieden weergegeven. Delft wordt soms vergeleken met de 'relevante regio'.

In het rapport wordt als 'het Westland' veelal beschouwd het gebied dat bestaat uit de vijf gemeenten 's-Gravenzande, De Lier, Maasland, Monster en Naaldwijk. Dit betreft het Westland 'in enge zin'.

Gangbaar is dat ook Schipluiden en Wateringen tot het Westland worden gerekend (het Westland 'in ruime zin'). Schipluiden en Wateringen behoren echter al tot de 'relevante regio'. Wanneer het Westland 'in ruime zin' wordt bedoeld in het rapport (inclusief Schipluiden en Wateringen), dan wordt dat expliciet aangegeven.

In het kaartbeeld staat de gemeentenindeling van 2002. Bij de analyses in dit rapport zijn alle berekeningen gebaseerd op die gemeentenindeling.

Figuur I.1 Gebiedsindelingen



## Bijlage II Sectorindeling

In tabel II.1 staat de indeling in zeven brede economische sectoren (zie tabel 2.8 in de hoofdttekst). Een aantal sectoren is niet aan één van de zeven brede sectoren toegewezen. In tabel 2.8 maken zij echter wel deel uit van het 'Totaal'.

Tabel II.1 Indeling in zeven brede economische sectoren

| Sector                                            | Brede sector                         |
|---------------------------------------------------|--------------------------------------|
| Landbouw & visserij                               |                                      |
| Delfstoffenwinning                                |                                      |
| Voeding & genotmiddelen industrie                 | Overige industrie                    |
| Textiel, kleding, leer industrie                  | Overige industrie                    |
| Hout industrie                                    | Overige industrie                    |
| Papier industrie                                  | Overige industrie                    |
| Uitgeverijen & drukkerijen                        | Kennisintensieve diensten            |
| Aardolie industrie                                | Technologisch hoogwaardige industrie |
| Basischemie industrie                             | Technologisch hoogwaardige industrie |
| Chemie overig                                     | Technologisch hoogwaardige industrie |
| Rubber & kunststof industrie                      | Overige industrie                    |
| Bouwmaterialen industrie                          | Overige industrie                    |
| Basismetaleen industrie                           | Technologisch hoogwaardige industrie |
| Metaalproducten industrie                         | Overige industrie                    |
| Machines industrie                                | Technologisch hoogwaardige industrie |
| Electrische apparaten & instrumenten industrie    | Technologisch hoogwaardige industrie |
| Transportmiddelen industrie                       | Technologisch hoogwaardige industrie |
| Overige goederen, recycling, sociale werkplaatsen |                                      |
| Openbare nutsbedrijven                            |                                      |
| Bouwnijverheid                                    |                                      |
| Reparatiebedrijven                                | Commerciële consumentendiensten      |
| Groothandel                                       | Distributie-activiteiten             |
| Detailhandel                                      | Commerciële consumentendiensten      |
| Horeca                                            | Vrijtijdsbesteding                   |
| Vervoer over land                                 | Distributie-activiteiten             |
| Vervoer over water                                | Distributie-activiteiten             |
| Vervoer door de lucht                             | Distributie-activiteiten             |
| Dienstverlening t.b.v. vervoer                    | Distributie-activiteiten             |
| Communicatiebedrijven                             | Kennisintensieve diensten            |
| Financiële instellingen en dienstverlening        | Kennisintensieve diensten            |
| Verzekeringswezen & pensioen                      | Kennisintensieve diensten            |
| Handel & verhuur onroerend goed                   | Commerciële consumentendiensten      |
| Computersoftware                                  | Kennisintensieve diensten            |
| Overige zakelijke diensten                        | Kennisintensieve diensten            |
| Research                                          | Kennisintensieve diensten            |
| Openbaar bestuur & belangen organisaties          | Niet-commerciële voorzieningen       |
| Onderwijs                                         | Niet-commerciële voorzieningen       |
| Gezondheidszorg & welzijn                         | Niet-commerciële voorzieningen       |
| Overige dienstverlening                           | Commerciële consumentendiensten      |
| Cultuur, sport & recreatie                        | Vrijtijdsbesteding                   |